

SULTAN FEREC ZAMANINDA MEMLÛK DEVLETİ'NİN (H.803/815- M.1399/1412) İKTİSADÎ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN*

Özet/Abstaract

Bu çalışmada ana kaynaklardan faydalanarak Memlûk Sultanlarından Ferec döneminde Mısır ve Suriye'de siyasi ve sosyal olaylar ile doğal felaketlerin iktisadî hayat üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir. Sultan Berkûk'un oğlu olan Ferec 1399-1412 yılları arasında tahta kalmıştır. Onun zamanında Timur'un Suriye'yi istilası gerçekleşmiştir. Bu durum Memlûk devletinde siyasi ve iktisadî buhranlara neden olmuştur. Sultan Ferec zamanında Suriye şehirlerinde bulunan komutanlar sık sık ayaklanmalar çıkarmışlardır. Ferec bu ayaklanmaları bastırmak için buraya seferler yapmıştır. Bu durum devletin masraflarını artırmış ve iktisadî krize yol açmıştır. Bunun yanında Memlûk parasındaki istikrarsızlık, ortaya çıkan kuraklık ve salgın hastalıklar ülkeyi harap hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Memlûk, Sultan Ferec, Ekonomik kriz, Veba.

A GENERAL SURVEY ON THE ECONOMIC LIFE OF MEMLUKS AT THE REIGN OF SULTAN FEREC (813/815-1399/1412)

In this study, the effects of social and political events and natural disasters on the economic life of Egypt and Syria at the reign of Ferec, one of the Sultans of Mamluk, will be mentioned by using the main sources. Ferec, who is the son of Sultan Berkûk ruled between the years of 1399-1412. At his time Timur's invasion of Syria was consisted. This caused political and economic crisis at the Memluk State. At the reign of Ferec, the commanders those were in the cities of Syria revolted frequently. Ferec made expeditions in order to suppress these revolts. This lead to increments at the expenditure of the State and caused economic crisis. In addition to that, the State was devastated by desultory of Memluk currency, drought and epidemics.

Key Words: Egypt, Mamluk, Sultan Farac, Economic crisis, Plague.

Giriş

Memlûk tarihi üzerinde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik konuları içine alan pek çok araştırma yapılmıştır. Bunların ekseriyetinin siyasi olaylarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında Memlûk tarihinin malî ve iktisadî yönlerini ele alan çalışmalar da yapılmıştır.¹ Ayrıca veba salgınları, kıtlıklar ve iktisadî krizleri konu

* Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu çalışmaların bazıları için bkz: Şehabeddin Tekindağ, Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul 1961; Kazım Yaşar Kopruman, "Al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumi Bir Bakış" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı, 10-11, Sene 1979-80, İstanbul 1981; Aynı yazar, Mısır Memlûkleri Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmut Dönemi, 1413-1422, Kültür Bak. Yay., Ankara 1988 İsmail Yiğit, Memlûkler (648-923/1250-1517, Kayıhan Yay., İstanbul 2008; Atlan ÇETİN, "Memlûklar Devrinde Kârimî Tüccarları" AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/35, (2004) s.71-87; Esra Çıplak, El-Melik En- Nâsır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-815/1389-1412), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek- Lisans Tezi, Ankara 2005.

alan çalışmalar da yapılmıştır.² Memlûk Devleti'nin kurulduğu Mısır, doğası gereği özel bir duruma sahiptir. Ülke arazilerinin çoğunluğu çöllerden ibaret olup tarıma elverişli çok az yer bulunmaktadır. Mısır'ın ekseriyeti düz olup daha çok Sina yarımadası ve Kızıldeniz kenarında bazı dağ silsileleri bulunmaktadır. Mısır'da Nil'den başka akarsu bulunmamaktadır. Bu durum Nil nehrinin Mısır'da tarih boyunca özel olmasına ve kutsallaştırılmasına neden olmuştur. Sultan Ferec zamanını ele almadan önce Mısır'da meydana gelen iktisadî buhranların genel olarak sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Nil Nehri'nin Taşma Seviyesindeki Düzensizlikler: Mısır'da ziraî hayat Nil'in³ taşmasına bağlıydı. Vefâu'n-Nil veya Nil'in feyzanı denilen bu taşma her sene haziran ayında nehrin suyunun yükselmesiyle başlar ve Eylül-Ekim ayına kadar bu durum devam ederdi. Ekim ayının ortalarında Nehrin suyu en yüksek seviyeye çıkıp Aşağı Mısır'da bulunan Delta denilen bölgeyi kapladıktan sonra geri mecrasına çekilirdi. Suyun çekildiği arazi sürülüp ekilirdi. Kışın yağın yağmurlarla beslenen ekinler baharda hasada uygun hale gelirdi. Nil bir yıl taşmadığı zaman iki yıl kıtlık olurdu. Bunun nedeni ilk yıl kıtlık olacağı korkusundan insanların gıda maddelerini saklamaları, ikinci yıl da kuraklıktan dolayı ürün elde edilememesi idi. Mısır toplumu eski devirlerden beri hayatları için öneminden dolayı Nil'in yükselmesini gözlemek için mikyaslar (Nilometre) yapmışlardı. Bu mikyaslarla su seviyesi ölçülür ve taşma zamanı hesap edilirdi. Su seviyesi Kahire Mikyası'nda 16 zirâyâ⁴ ulaşıncaya nehrin haliç adı verilen kanallarının kapakları açılarak suyun araziye dağılması sağlanırdı.⁵ Nil'in taşması Mısır'da bütün ahalinin katılımıyla bir bayram olarak kutlanırdı.⁶ Nil'in suyunun seviyesinin de bir dengesi vardı.⁷ Bu seviye 16 zirânın altında olursa kuraklıktan kaynaklanan kıtlık olur, 18 zirâyı geçerse de bütün arazi suya boğulur ve yine kıtlığa yol açardı.⁷ Su fazlalığı bütün arazinin suyla kaplanmasına ve göle dönüşmesine neden olurdu. Bu durumda ekinler, meyveler ve sebzeler su içinde kalarak çürürdü. Ayrıca uzun süre arazi de kalan su birikintileri çeşitli salgın hastalıkların

² Michael W Dols, *The Black Death In The Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977; Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatu'l-İktisadiye ve Evbiye fi Mısır Asrı Selatin'l-Memalik, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976*; İlyas Gökhan, 13. ve 14. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Vebalar, Krizler ve Kıtlıklar, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998; Gökhan, İ. "Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin Çaknak Döneminin Salgın Hastalıkları ve İktisadî Buhranları (H.842-857/M.1438-1453)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, Konya 2006, s. 341-366; Gökhan, İ, "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devletinde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar" Tarih İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, C.XXIII, S. 1, İzmir, Temmuz 2008, s. 91-136.

³ Memlûklar Döneminde Nil'in Mısır toplumu üzerindeki etkileri konusunda bkz: Kasım Abdur Kasım, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l- Mısri fi Asrı Selatini'l-Memalik, Darü'l-Maarif, Kahire 1978*.

⁴ Zirâ: Bir uzunluk ölçü birimi olup ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Mısır'da zirânın uzunluğu Nil'in seviyesinin ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. Bk. Walter Hinz, *İslâmî Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990, s. 67-76

⁵ Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ali Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa fi Sina'ti'l-İnşa*, (Neşr: M. H. Şemseddin) Beyrut 1987, C. III, s. 322; Takıyeddin Ahmet el-Makrizî, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hitat ve'l-Asar*, C.I, Beyrut trhz. s. 58.

⁶ Abdulfettah Aşur, *Müctemaü'l-Mısri fi Asrı Selâfîni'l-Memalik, el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992, s. 217-221*; Yiğit, *Memlûklar*, s. 395.

⁷ Kalkaşandî, C. III, s. 229.

çıkmasına neden olurdu. Nil'in yüksekliği 20 zirânın üzerine çıkarsa bu da bütün Mısır'ın suya boğulması ve helak olması anlamına gelmekteydi.⁸ Suyun yüksekliği de düşüklüğü de zararlı olup bu dengenin korunması gerekmekteydi. Nil'in su seviyesinin yükselmemesi Mısır'da meydana gelen kıtlık, açlık ve pahalılıkların en önemli sebeplerinden biriydi. Nil nehri Mısırlıların her şeyi demekti; çünkü onların ekonomik, sosyal, psikolojik hatta siyasi hayatları üzerinde etkiye sahipti.⁹

Açlık ve Kıtlıklar: Mısır'da Nil'in taşmamasından veya aşırı taşmasından meydana gelen büyük kıtlıklar yaşanmıştır. Kıtlıklar açlığa dönüşmüş ve pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Mısır tarihinde büyük ölümcül açlıklar yaşanmıştır. Özellikle İhşidîler¹⁰ ve Fatimiler¹¹ zamanlarında Nil'in taşmamasından kaynaklanan kuraklık neticesinde çıkan kıtlıklardan pek çok insan hayatını kaybetmiştir.

Veba Salgınları: Müslümanlar bu salgın hastalıkları taun ve veba şeklinde ikiye ayırmışlardır. İslam âlimleri tauna özel bir anlam kazandırarak onu yoldan çıkan ve günahkâr olan toplumu cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilen bir hastalık olarak değerlendirmişlerdir. Bu konuda müstakil kitaplar ve risaleler yazmışlardır.¹² Bu sebepten dolayı bazı İslam âlimleri taunu insanların kaderi olarak algılayıp ondan kaçmaya ve tedavi olmak için tedbir almaya gerek olmadığını söylemişlerdir. Vebayı ise bütün salgın hastalıkları ifade etmek için kullanmışlardır. Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri olan veba veya tâûn; batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm); Türkçe de ise kıran olarak bilinir.¹³ Bu hastalığın bubon (hıyarcıklı), akciğer ve veba septisemi gibi türleri vardır.¹⁴ Vebanın insanda görülenin yanında

⁸ Suyutî, Hüsni'l-Muhadara fi Mısır ve'l-Kahire, C.II, Kahire H. 1321, s. 206.

⁹ Said Abdulfettah Âşûr, Müctemaü'l-Mısri fi Asr Selâtni'l-Memâlik, el-Matbaatu'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992, s. 218; Kasım, s. 27.

¹⁰ İhşidîler devrinde kıtlıkla ilgili bkz: Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940, s.11-14; Seyide İsmail Kâşif, Mısır fi Asrı İhşidiyyîn, Kahire 1950, s. 346; Ganim, 23-24; İlyas Gökhan, "İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep olan İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 17, Konya 2007, s. 255-269.

¹¹ Bkz. İlyas Gökhan, Fatimiler Döneminde Mısır'da (969-1171) İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar, Gün Yayınevi, Ankara 2008.

¹² İbn Hacer, Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l-Asımmiyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411); İbnü'l-Verdî, "Risalet an-Nebâi'l-Vebâ", (Neşr. Faris es-Sadık), Mecmuatü'l-Cevâib, İstanbul 1300 H., s. 184-188; Zekeriya El-Ensârî., Tuhfetü'r-Ragibin fi Beyani Emrû't-Tavain, Mahdut, Darü'l-Kütübü'l- Mısriyye, 20732 B.

¹³ Veba hastalığı ve çeşitleriyle ilgili bkz: Melahat Onul, Sistematik İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara 1983, s.379; Behiç Onul, İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara 1953, s.563-574; A. Tuncer, Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma, Ankara 1983, s. 451; Ömer Kasımoğlu, "Veba" İnfeksiyon Hastalıkları", (Düzenleyen: E.T. Çetin) İstanbul 1979, s. 141; "Veba Maddesi" Meydan Larousse, C. XII, s. 551; Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", DTCF T.A.D., C. XV, S. 26, (1990-1991), s. 27; Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850), (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 16; Muhammed Berekat el-Bilî, el-Ezmâtu'l-İktisadiyye ve'l-Evbiye fi Mısır'l-İslâmiyye, Kahire 1986, s. 25; Michael W Dols, The Black Death in the Middle East, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977, s. 315-319.

¹⁴ M. Onul, s. 380-381; B. Onul, s. 568- 570; "Veba" Meydan Larousse, C. XII, s. 551

domuz, kuş, sığır, at ve katır gibi hayvanlarda görülen türleri de vardır.¹⁵ Kötü sıhhi şartlar, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilalar, fareler, pireler, beslenme yetersizlikleri, sefalet, göç, gıdasızlıklar vebanın ortaya çıkması ve yayılmasına neden olan başlıca etkenlerdir.¹⁶

Mısır tarihinde pek çok veba salgını görülmüştür Her veba salgını kıtlıktan kaynaklanmamış ancak her kıtlığın arkasından veba salgını çıkmıştır. Bu salgın ve kıtlıklar Mısır'da Bizans,¹⁷ Dört Halife, Emevi, Abbasi¹⁸ Tolunoğulları, İhşidiler,¹⁹ Fatimiler²⁰ ve Eyyubîler dönemlerinde sıklıkla görülmüştür. Memlûklar zamanında da bu kıtlık ve veba salgınları tekrar etmiştir. Bu dönemde 1349'da pek çok ülke gibi Mısır'da da görülen Kara veba salgınından on binlerce insan hayatını kaybetmiştir.²¹

Yöneticilerin Tutumu: Memlûk Devleti'nde başta sultan olmak üzere yetkililerin ekonomiye müdahaleleri krize sebep olmaktadır. Bir de bu sırada idareciler arasında rüşvet yaygın olup makam ve mevkiler parayla alınıp verilmekteydi. Bu durum da toplum içinde hoşnutsuzluğa yol açmaktaydı. Sultan seferler sebebiyle büyük para harcamaktaydı. Onun biri Timur'a karşı olmak üzere diğerleri de isyan eden emirle mücadele etmek için Suriye'ye beş kez sefere çıkması ve bunların masrafları krize sebep olmuştur. Seferler sebebiyle ordunun masraflarını karşılayabilmek için alınan ağır vergiler, müsadere usulü ve tüccarların mallarına el koymalar gibi olaylar iktisadî krize davetiye çıkarmıştır.

Karaborsacılar: Başta ümera olmak üzere bazı devlet görevlileri ve tüccarların fazla mal biriktirme hırsları iktisadî krizlerin diğer bir sebebidir. Sultan Ferec zamanında bu durum sıklıkla görülmüştür. Bazı gıda maddelerinin az bulunduğu zamanlarda satıcılar ve tüccarlar ellerinde bulunan malları saklayarak fiyatların yükselmesine neden olmuşlardır. Darlık zamanlarında bu şekilde mal biriktirme ve fiyatlar yükselince satma işine ihtikâr ve bu işi yapanlara da muhtekir²² denmekteydi.

¹⁵ "Veba", Ana Britannica, C.XXI, s. 553; "Veba", Büyük Larousse, XXIII, 121, "Veba", Meydan Larousse, XII, 551; N. Menemenli, "Veba" Türk Ansiklopedisi, C. XXXIII, MEB Yay, Ankara 1984, s. 272.

¹⁶ B.Onul, s. 566-567.

¹⁷ Michael W Dols, The Black Death in the Middle East, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977; Ark, s. 36-38.

¹⁸ Mısır'ı fethinden Memlûklar zamanına kadar iktisadî buhran ve veba salgınları için bkz: Muhammed Berekat el-Bilî, el-Ezmâtu'l-İktisadiyye ve'l-Evbiye fi Mısır'ı'l-İslâmiyye, Kahire 1986.

¹⁹ Bkz. İlyas Gökhan, "İhşidiler Devletinin Yıkılışına Sebep olan İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Konya 2007, s. 255-269.

²⁰ İlyas Gökhan, Fatimiler Döneminde Mısır'da (969-1171) İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar, Gün Yayınevi, Ankara 2008.

²¹ Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, Kitabü İğasetü'l-Ümme bi Keşf'l-Gumme (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940; İbn Hacer el-Askalâni, Bezlû'l-Mâun fi Fadli't-Tâün. (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l- Asımmıyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411; Zekeriya el-Ensari, Tuhfetü'r-Ragibin fi Beyani Emrû't-Tavain, Mahtut, Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 20732 B.

²² Muhtekir: Halkın muhtaç bulunduğu bir maddeyi bilhassa zahireyi fiyatların yükselmesini beklemek maksadıyla depo etmek ve satmamaya ihtikâr ve bu işi yapanlara da muhtekir denir. Bu konuda bkz: Hilmi Ziya Ülgen, Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s. 94-100;

Paranın İstikrarsızlığı: Mısır'da altın, gümüş ve bakır madenlerinden para darp edilmekteydi. Altın paraya dinar²³ denmekte ve bu para İslamiyet'in ortaya çıkışından bu yana kullanılmaktaydı. Mısır'da kullanılan altın para çoğunlukla Şer'i dinar olarak bilinen bir miskal (4,25 gr) ağırlığında basılan paraydı. Pahalılık ve kıtlık zamanlarında genellikle gümüş ve bakır dirhemler değer kaybeder, dinar ise kıymetlenirdi. Sultan Ferec zamanında altın maden olarak da alış verişte kullanılırdı. Ancak devlet zaman zaman altının basılmadan saf olarak kullanılmasını yasaklardı. Altın paranın yanında kullanılan ikinci para olan gümüş dirhemlere gelince buna dirhemü'l-fidda²⁴ adı verilirdi. Bu paranın 1/3'ü bakır olup gerisi gümüştü. Zaman zaman bu paranın içindeki gümüş ve bakır oranı değiştirilirdi. Bu yüzden de sıklıkla gümüş parada istikrarsızlık yaşanırdı. Diğer para birimi olan bakır ise çok eski zamanlardan beri kullanılan bir paraydı. Sultan Berkûk zamanında Mısır'ın resmi parası haline geldi. Berkûk'un zamanında Üstâdâr Mahmud'un²⁵ çalışmaları ile fülüs yani bakır dirhemler en geçerli para olmuştu. Bu para İskenderiye ve Kahire darphanelerinde basılmaktaydı. Altın ve gümüş para ise kullanılmaz olmuştu. Özellikle Üstâdâr Mahmud, Avrupa ülkelerinden kırmızı bakır getirterek çok fülüs kestirmişti.²⁶ Berkûk devrinde çıkan iktisadî burhanların sebebi olarak kullanılan paralar gösterilmektedir. Altın darlığı yüzünden fülüs darp edilmesi artmış ancak darp edilen bu dirhemde birlik sağlanamaması burhanların çıkmasına neden olmuştu. Mesela İskenderiye'de çıkarılan dirhem ile Kahire'de çıkarılan aynı vezinde yani ağırlıkta değildi.²⁷ Sultan Ferec zamanında da bu paranın kullanımı devam etti. Dirhemü'l-Fülüs²⁸ adı verilen bu paranın yanında Sultan

Yusuf Ziya Kavakçı, Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi, İstanbul 1973, s. 84.

²³ Dinar: Altın para olan dinar Emeviler döneminde Bizans'ın altın parası örnek alınarak darp edilmiş olup bir miskal (4,25 gram) ağırlığındaydı. Bir miskal ağırlığında basılan dinar şer'i dinar olmuş ancak zamanla ağırlığında değişimler meydana gelmiştir. Bu dinarları diğer paralardan ayırt etmek için Mısır, miskal, mahtum, maşuk, herce gibi isimler verilmiştir. Mısır'da basılan bu paranın ağırlığı zamanla azalmış ve 10 tanesi 7 dirheme düşmüştür. (1 dirhem=3,186 gram). Bahri Memlûkların son zamanları ile Burci Memlûkların ilk zamanlarında değişik şekil ve ağırlıkta altın paralar darp edilmiştir. Sultan Ferec de kendi adına Nasiriye dinarını bastırmıştır. Bkz. Kopruman, Mısır'ın Mâlî ve İktisadî Durumu, s. 159; Necidî, s. 507, 512-519.

²⁴ Dirhemü'l-fidda: Gümüş paraya verilen isim olup bütün İslâm ülkelerinde kullanılırdı. Bahri Memlûklar (1250-1382) döneminde dirhem 2/3'ü gümüş ve 1/3'ü ise bakırdı. Burci Memlûklar (1382-1517) da ise dirhem ilk başlarda 2/3 nün bakır olduğu görülür. Buna dirhemü'n-nukra ismi verilirdi. Bk. el-Makrîzî, "el-Nukûd el-Kadîme ve'l-İslâmiye" (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), Belleten, C.XVII, Sayı 67, Ankara 1953, s. 387-389, el-Makrîzî, Sülûk, IV/1, 620; Halil Sahillioğlu. "Dirhem", DİA, IX, s. 371; Kopruman, Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu, s. 160-161; Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Necidî, en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûki, 1250-1517, Mektebetü'l-Abikan, Riyad 1993, s. 195.

²⁵ Cemaleddin Mahmud b Ali: Sultan Berkuk zamanında üstâdarlık yapan bu şahıs daha sonra görevinden azledilerek tutuklanmış ve hapisanede H.799 (M. 1398) ölmüştür. Bkz: İbn Tagribirdî, Nücum, C. XII, s. 124-125; Necidî, s. 118.

²⁶ El-Makrîzî, Sülûk, İğâse, s. 71.

²⁷ Tekindağ, s. 162-166.

²⁸ Dirhemü'l-fülüs: Bakır paraya verilen isim olup tekili felstir. İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mısır'da bu paranın kullanımı Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) döneminde 1228 'de Mısır'da darp edilmeye başlanmasından sonra yaygınlaşmıştır. Bu zamandan XIV. yüzyılın sonlarına kadar bakır paralar küçük metallerin alınıp satılmasında kullanılmış olup zaman

Ferec zamanında Venedik ve Cenova başta olmak üzere İtalyan Cumhuriyetlerinin dinarü'l-ıfrantî²⁹ denilen paralarına Mısır'da büyük itibar edildiği görülmektedir. Bu paraların bir tarafında resim bulunduğu için dinarü'l-müşahhas ismi de verilmektedir. Ayrıca Timur'un darp ettirdiği sikkelerin de Mısır ve Suriye'de kullanıldığı görülmektedir. Hem Avrupa hem de diğer İslam ülkelerinden gelen bu paraların Memlûk ülkesinde çok revaçta olduğu görülmektedir. Bilhassa Mısır'da altın ve gümüş paranın azlığı ekonomik krizin tetikleyicisi olmuştur.³⁰ Ferec yabancı paralara karşı önlem olarak Mısır parasının tedavülde olmasını sağlamak için Avrupa paraları ölçüsünde para bastırarak reform yapmaya çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştır.³¹

Sultan Ferec Öncesi ve Sonrası Memlûk Devleti

Sultan Ferec'in halefi ve selefi ile kendi dönemini karşılaştırdığımızda şunları söylemek mümkün görünmektedir: Ferec'in babası Berkûk döneminde (1382-1399) Memlûk Devleti'nde birçok siyasi, sosyal ve iktisadî buhranlar yaşanmış ve salgın hastalıklar görülmüştür. Ancak güçlü bir kişiliğe sahip olan Berkûk ülkede siyasi birliği sağlayarak malî ve iktisadî durumu düzeltmiştir. Bu bakımdan Berkûk döneminde Memlûk Devleti'nin iktisadî durumunun Ferec zamanına göre daha iyi olduğunu söyleyebiliriz.³² Yine Ferec sonrası el-Müeyyed Şeyh Mahmud döneminde de (1412-1421) Mısır'da Nil'in taşmamasından, kıtlıktan, salgın hastalıktan, paranın istikrarsızlığından ve dâhili karışıklıklardan dolayı birçok mesele olsa da Ferec dönemine göre ülkenin malî ve iktisadî durumunun daha iyi olduğu görülmektedir.³³ Hem Berkûk hem de Şeyh Mahmud saltanatta hak iddia eden rakiplerini bertaraf ederek iktidarı ellerinde toplamayı başarmışlardır. Ancak Ferec gerek yaşından kaynaklanan

zaman halkın alışverişten kaçınması üzerine tedavülden kaldırılmıştır. Burci Memlûkların ilk sultanı Berkûk zamanında (1382-1399) fels Mısır'da yaygınlaşmış hatta en geçerli para haline gelmiştir. XV. yüzyıl başlarında bakır paraların kullanımı artmıştır. Bu sırada bir fels 24 dirhem ağırlığında olup yaklaşık 76,46 gramdır. Bkz. el-Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye* (çev. İbrahim Artuk), s. 389-391, İbrahim Artuk, "Fels" Diyanet İslâm Ansik. (DİA), XII, s. 309-310, Kopruman, *Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu*, s. 160; Necidî, s. 314.

²⁹ Dinarü'l-ıfrantî: el-Frenk, el-İfluri, el-ıfrantî, el-Bunduki, İtali veya el-Duka adı verilen Avrupa ülkelerinden getirilen para birimidir. Bir yüzünde yazı diğer yüzünde resim bulunan ve bundan dolayı da el- müşahhas adı verilen bu para H. 793 (M.1388) den sonra Mısır'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu paraların 100 tanesinin ağırlığı 81,4 miskaldî. Fakat bu paranın üzeri kazınarak hafifletilmiş ve 100 tanesi 78.1/3 miskale inmişti. Frenk dinarı revaçta olması yüzünden taklit edilmeye de başlanmıştır. Halkın ve tüccarların aşırı şekilde rağbet etmesi yüzünden zaman zaman Memlûk sultanları bu paranın tedavülünü yasaklamışlardır. Bk. Halil Sahillioğlu, "Dinar" DİA, IX, s. 354; Kopruman, *Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu*, s. 159, Necidî, s. 512.

³⁰ Robert Lopez-Harry Miskimin-Abraham Udovitch, *England to Egypt 1350-1500: Long -Term Trend And Long- Distance*, Cook, M.A., "Studies in the Economic History of the Middle East", School of Oriental and African Studies, University of London, II. Baskı, 1978, s. (93-128.), s.124.

³¹ Robert Lopez ve diğerleri, s. 125.

³² Berkûk Döneminin malî ve iktisadî durumu ile ilgili bkz.: Şehabeddin TEKİNDAĞ, *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 163-176.

³³ Sultan el- Müeyyed Şeyh Mahmud Dönemi bkz: Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmut Dönemi, 1413-1422*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, aynı yazar, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumi Bir Bakış" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı, 10-11, Sene 1979-80, İstanbul 1981, s. 153-176.

tecrübesizlik gerekse de yanlış uygulamalarından dolayı rakiplerine karşı boyun eğmiştir. 1399-1405 yılları arasındaki ilk sultanlığı döneminde kendisine karşı mücadele eden ümeraya yenilmiş ve görünüşte ortadan kaybolduğu izlenimini vermek için gizlenmiştir. Saklandığı yerde adamları ile gizlice görüşerek tahta güçlenerek geri dönme taktiği uygulamıştır. Ferec, uyguladığı bu yöntemle ikinci defa sultan olsa da (1405-1412) kendisine karşı oluşan Şeyh Mahmud ve Seyfeddin Nevruz³⁴’un başını çektiği muhalefete yenilerek öldürülmüştür.

Sultan Ferec Döneminin Siyasi Olaylarına Kısa Bir Bakış

Memlûk Türk Devleti’nin Burci (Çerkes) sultanlarından ikincisi olan Sultan Ferec babası Berkûk’un ölümü üzerine 15 Şevval 801’de (20 Haziran 1399) tahta çıktığında 11 yaşındaydı.³⁵ Hatta el- Makrîzî, Ferec’in tahta geçtiğinde 10 yaşında olduğunu yazmaktadır.³⁶ Babası Berkuk, sıkıntılı anlarında doğan oğluna önce Türkçe karışıklık anlamına gelen Bulgak ismini vermiştir. Bu karışıklıkların sürüp gitmesi ve bir türlü huzurun sağlanamaması üzerine oğlunun adını değiştirerek ona ferahlık veya ferahlamak anlamına gelen Ferec ismini koymuştu.³⁷ Sultan Ferec’in I. saltanat dönemi 1399 başlamış olup 27 Rebiyülevvel 808’de (22 Eylül 1405) tahtan çekilmesiyle sona ermiştir. Yerine kardeşi Abdülaziz sultan ilan edilmiştir. Ferec 69 gün sonra 5 Cemaziyelahir 808’de (28 Kasım 1405) ikinci kez sultan olmuştur. Onun ikinci dönemi 25 Muharrem 815’te (7 Mayıs 1412) yerine halife el-Musta’in Billah’ın sultan ilan edilmesiyle sona ermiştir. Arkasından da Ferec, H. 16 Safer 815’te (M.28 Mayıs 1412) Dımaşk’ta öldürülmüştür.³⁸

Berkûk’un vasiyeti üzerine tahta çıkarılan Ferec, ülkeyi idare edecek yaşta olmadığı için babasının emirlerinden Ayıtmış ve Tagribirdî’nin himayesi altındaydı. Ayıtmış, Atabekü’l- Asâkir olarak ülkeyi Ferec adına yönetmeye başlamıştı. Ancak Ferec’in Yeşbek ve Emir Sudûn gibi emirlerinin karşı çıkması üzerine Ayıtmış Suriye’ye kaçmak zorunda kalmış ve orada öldürülmüştür. Aynı şekilde Ferec üzerindeki etkisini kaybeden Tadrîbirdî ise Kudüs’e sürgün edildi. Bu şekilde çocuk yaşta bir sultanın tahta olması Memlûk ümerası arasında bir rekabetin başlamasına neden olmuştu.³⁹ 1400’den sonra Yeşbek, Sultan Ferec üzerinde etki etmeye başlamış hatta sultan olabilmek için ayaklanarak mağlup olarak Suriye’ye kaçmış ve Dımaşk naibi Şeyh Mahmud’a sığınmıştır. Yeşbek başka bir muhalif komutan Nevruz’u da

³⁴ Nevruz: Sultan Berkûk’un memlûklarından olup onun hizmetini terk etmesinden sonra tutuklanıp İskenderi’ye de hapis edilmişti. Ferec zamanında yeniden devlet hizmetine girse de bu defada Müeyyed eş- Şeyh Mahmud ile ittifak yaparak Ferec’e karşı isyan etmiştir. Fakat Şeyh Mahmud’un sultanlığı zamanında Şam naibi olsa da onunla anlaşmazlığa düşerek H. 817 (M.1414) öldürülmüştür. Bkz: Necidî, s. 235.

³⁵ Ferec, Sultan Berkûk’un oğlu olarak 1389’da Kahire’de doğmuştur. Bkz; Asrî Çubukçu, *Ferec*, DİA, C.XII, İstanbul 1995, s. 370-371; Çıplak, s. 12.

³⁶ El- Makrîzî, *Hıtat*, C.II, s. 341-342.

³⁷ Çubukçu, s. 370; Çıplak, s. 12-14

³⁸ Kopruman, “*Memlûkler*”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İst. 1987, s. 514-516; Yiğit, s. 106-109.

³⁹ Yiğit, s. 106; André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûkların Mısır’ı*, (çev. T. Ilgaz), Epsilon Yay, İstanbul 2005, s. 101; Çıplak, s. 21-25.

yanına almıştı. Ancak daha sonra Nevruz onlardan ayrılmıştı. Bundan sonra Şeyh Mahmud, Cekem ve Yeşbek sultana karşı üçlü bir ittifak oluşturup Haziran 1405'te onu es- Sa'îdiyya savaşında mağlup ettiler. Bu üçlü arasında başlayan saltanat kavgası Ferec'in işini kolaylaştırdı. Aynı sıralarda Halep naibi Cekem de isyan etmişti. Bundan sonraki süreçte tahtan çekilen Ferec'in yerine kardeşi Abdülaziz tahta geçmiştir. Asî Memlûk naipleri Kahire'ye davet edilip taltif edildiler. Cekem, Yeşbek ve Şeyh Mahmud'un devlet üzerindeki nüfuzunu kırmak için kadî Sadedin b. Gurâb'ın başını çektiği grup Ferec'i yeniden sultan yapmışlardı. Yeşbek ve adamları ise etkisiz hale getirilmişti. Ferec ikinci döneminde Şeyh Mahmud'u Dımaşk ve Cekem'i de Halep naipliklerine getirerek onlarla barıştı. Bunların muhalifi olan Nevruz'u Kudüs'e sürgüne gönderdi. Emellerinden vaz geçmeyen Cekem, Nevruz'u da yanına alarak kendini sultan ilan etmiş ancak Mardin hükümdarının Akkoyunlulara karşı yardım isteğine giderken Diyarbakır surları önünde Akkoyunlu Türkmenleri tarafından öldürülmüştür.⁴⁰

Cekem'in öldürülmesi ile çok rahatlayan Sultan Ferec, Suriye'de ortaya çıkan kargaşayı engellemek için 1407'de buraya sefere çıktı. Cekem'in adamı Nevruz'a haber göndererek yanındaki asi emirleri teslim ederse ona Dımaşk naipliğini vereceğini vaat etti. Ancak Ferec'e karşı Nevruz ve Şeyh Mahmud ittifak ettiler. Bunları bertaraf etmek için Suriye'ye seferlere çıkan Sultan Ferec'in, emirlerine kötü davranması ve onlardan bazılarını idam etmesi üzerine kuvvetleri azalmıştır. Bu yüzden o, Nevruz ve Şeyh Mahmud ile H.815/M.1412'de yaptığı Leccûn savaşında başarılı olamayarak Dımaşk'a çekilmiş ve burada öldürülmüştür.⁴¹

Sultan Ferec döneminin en önemli siyasi olaylarından biri de Timur'un İran, Anadolu ve Suriye'yi istilası etmesidir. Ayrıca Karakoyunlu Kara Yusuf ile Irak hükümdarı Ahmet Celayir de Timur'un önünden kaçarak Memlûklara sığınmışlardı. Babası Berkûk zamanında Suriye üzerinde beliren Timur tehlikesi, Ferec zamanında bölgede bulunan şehirlerin işgali ile kendini göstermiştir. Ferec bu istilaya karşı koymak için sefere çıkıp başarısızlıkla geri dönmüştür. Halep, Şam ve diğer Suriye şehirlerini istila eden Timur pek çok insanın ölümüne ve şehirlerin tahribatına sebep olmuştur. Timur ordusu Suriye'de büyük yağma ve soyguna da yol açmıştır. Bu durum Suriye şehirlerinde büyük bir iktisadî krize ve bunalıma neden olmuştur.⁴²

Ferec Döneminde Memlûk Devletinin Malî ve İktisadî Durumu

Sultan Ferec, dönemini incelenirken muasır üç müellifinin eserlerinden genişçe istifade edilmiştir. Bunlar dönemin büyük üstadı el- Makrîzî,⁴³ Türk asıllı tarihçi el-

⁴⁰ Abdulfettah Aşur, *Asrı Memalikî Fi Mısırve's- Şam*, Kahire 1976, s. 168; Koprıman, *Memlûkler*, s. 516; Yiğit, s. 106; Çıplak, s. 25-38.

⁴¹ Yiğit, s. 108; Çıplak, s. 38-56.

⁴² Koprıman, *Memlûkler*, s. 515; Yiğit, s.107; Clot, s. 103-104; ayrıca Timur'un Suriye'yi istilası için geniş bilgi için bkz: Çıplak, s. 67-108.

⁴³ Takiyeddin Ahmed el- Makrîzî (H.768-845/M.1365-1441): Sultan Berkûk zamanından itibaren devlet idaresinde görev alan el- Makrîzî kadılık, müderrislik, muhtesiplik, hatiplik ve imamlık gibi görevler de bulunmuştur. Bir kaç defa Kahire muhtesibi olan müellif bilhassa Berkûk ve Ferec zamanlarında yaşanan dâhili olaylara ve iktisadî sıkıntılara şahit olmuş ve bunları eserlerinde belirtmiştir. Burada *Kitabü's-Sülûk*, *İğâse* ve el- *Hıtat* adlı eserlerinden geniş olarak faydalanılmıştır. Bkz: Yiğit, s. 346-347.

Aynî⁴⁴ ve tarihçi ve muhaddis İbn Hacer'dir⁴⁵. Her üç müellif de Ferec öncesini, onun zamanını ve sonrasını görmüşler ve eserlerinde işlemişlerdir. Sultan Ferec'in öldürülmesinden bir yıl önce doğan ve aristokrat askeri bir aileye mensup olan İbn Tagribirdî'nin⁴⁶ eseri de önemli bir kaynak niteliğindedir.

Yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Suriye bölgesindeki başta Halep, Dimaşk ve Trablus gibi şehirlerin valilerinin isyanlarına ve Timur'a karşı koymak için Sultan Ferec buraya beş sefer yapmak zorunda kalmıştı.⁴⁷ Bu seferler için Sultan Ferec, babasından kalan büyük hazineyi harcamıştır. O devletin hazinesini rakiplerine karşı memlûkların desteğini elde etmek için cömertçe onlara dağıtmış ve bu durum da iktisadî krizlere yol açmıştır. Ferec döneminde Nil'in taşmamasından kaynaklanan kuraklık ve salgın hastalıklar da iktisadî krizlere yol açmıştır. Özellikle salgınlardaki ölümlerinden kaynaklanan işgücü kayıpları da ülkenin malî durumunun bozulmasında etkili olmuştur. Zira bu durum tarım alanlarının ekilemeyip boş kalmasına neden olmuştur. Bu dönemin önemli olaylarından biri de Memlûk parasının istikrarsızlığıdır.

El-Makrîzî, Sultan Ferec zamanında Mısır'da meydana gelen kaosun, kıtlığın ve iktisadî burhanların sebeplerini araştırmış ve bunların sebeplerini şöyle sıralamıştır:

1. Memlûk ümerası arasında meydana gelen ihtilaf ve hâkimiyet kavgası, vezirlik, kadılık, naiplik, muhtesiplik gibi dinî ve idari görevlerin rüşvetle alınıp verilmesidir.

2. Bu dönemde Nil'in suyunun azlığı ve buna bağlı olarak kuraklık başlaması, arazinin ekilememesi ve mahsul yetiştirilememesi neticesinde fiyatların yükselmesidir. Fırsatçıların ortaya çıkarak karaborsacılık yapmaları ve fiyatları artırmalarıdır.

3. Açlık ve kıtlığın akabinde ölümlerin çoğalması, insanların bedenlerinin zayıflaması ve salgın hastalıkların özellikle de vebanın yayılmasıdır.

4. Ülke idaresinin kötüleşmesi, idarecilerin suiistimalleri, muhtesiplerin çarşı ve pazarları denetlememeleri ve piyasanın serbest bırakılmasıdır. Muhtekirlerin (karaborsacı) çoğalması ve bunlara başta sultan olmak üzere idarecilerin göz yummasıdır.⁴⁸ Buna bağlı olarak paranın değer kaybetmesi ve ayrıca ayarı düşük bakır

⁴⁴ Bedreddin Mahmud el- Aynî (H.762-855/ M.1360-1451):Bahrî Memlûkların sonlarından itibaren 1451 yılına kadar Memlûk ülkesinde yaşayan el- Aynî, Berkûk ve Ferec zamanları ile daha sonraki sultanlar zamanında devlet hizmetinde görev almıştır. Kadılık, vakıf nazırlığı ve muhtesiplik gibi önemli görevler yapmış, sultanlara yakın olmuştur. Yazdığı tarih kitaplarında bizzat yaşadıkları ve şahit olduğu olayları kaleme almıştır. En önemli eseri İkdu'l- Cumân adlı eseridir. Bzk: Yiğit, s. 349-350; Talat Sakallı, Bedruddin Aynî, TDV Yay., Ankara 1995, s. 26-43.

⁴⁵ İbn Hacer el- Askalanî (H.773-852/M.1372-1449) Büyük muhaddis olarak kabul edilen İbn Hacer kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulundu. Yazdığı eserlerden İnbâu'l-Gumr ve Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn'da burada konu edinilen olaylara geniş yer ayırmıştır. Bkz, Yiğit, s. 281-282.

⁴⁶ İbn Tagribirdî, (H.813-874/M.1411-1469) Sultan Berkûk'un yakın adamlarından İbn Tagribirdî'nin oğludur. El- Makrîzî, İbn Hacer, İbn Arapşah ve el- Aynî gibi müelliflere talebelik yapan İbn Tagribirdî'nin burada ayrıntılı olarak faydalandığımız eseri Nücümü'z-Zahire adlı eseridir. Bkz: Yiğit, s.351.

⁴⁷ Ferec'in Suriye Seferleri için bkz: Esra Çıplak, El-Melik En- Nâsır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-815/1389-1412), Ankara 2005, s. 23-25,38-39, 41-44, 49-51, 53-55.

⁴⁸ El-Makrîzî, İğâse, s.43-46; İbn Tagribirdî, en-Nücüm, C.XI, s.239.

dirhemlerin (fülüs) piyasaya sürülmesidir.⁴⁹

Sultan Ferec zamanında iktisadî buhranlar diğer zamanlara göre aşırı şekilde artmış, ülke sıkıntılara maruz kalmış, açlık ve veba yayılmıştı.⁵⁰ Sultan Zâhir Berkûk zamanında da (1382-1399) iktisadî buhranlar, kıtlık, açlık ve veba salgınları görülmüştü. Ancak onun saltanatının son zamanlarında bu felaketler biraz hafiflese de ölümü ile oğlu Ferec zamanında kıtlık ve pahalılık daha da artmıştır. Berkûk vefat ettiği zaman H.801'de (1399) Kahire'de buğdayın bir irdebbi⁵¹ 25 arpanın ki ise 15 dirhem civarında satılmaktaydı. Ancak sultanın cenazesinin defnedildiği gün buğdayın irdebbi 40 dirheme kadar çıkmıştı.⁵² Müellif el-Makrîzî “İğâsetü'l-Ummebi-Keşfi'l-Gumme” adlı eserinde bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Mısır'da fiyatlar 801 yılı Şevval ayının yarısına kadar normal şekilde devam etti. (1399 Haziran ayı) Zâhir Berkûk'un ölümünün birinci günü buğdayın irdebbi 30 dirhemdi. İkinci gün 40 dirhem oldu. 802 (1399) yılı sonlarında bütün malların fiyatları yükseldi ve buğdayın irdebbi 70 dirheme kadar çıktı. Bu durum Nil suyunun eksikliğinin devam ettiği 806 (1403/1404) yılına kadar sürdü. Bu süre içinde kıtlık iyice arttı ve fiyatlar yükseldi. Buğdayın irdebbinin fiyatı 400 dirheme kadar yükseldi. Bütün yiyecek, içecek ve giyeceklerin fiyatları süratle yükseldi. Bunların yanında tarım ve inşaat işçileri ile dokuma tezgâhlarında çalışanların ücretleri de arttı. Buna benzer bir şey yakın zamanlarda olmamıştı. 807 (1404) senesinde Nil'in suyu taşma seviyesine ulaşarak araziye yayıldı. Ancak çiftçiler tarlalarına ekecek tohum bulamadılar. Çünkü tohumlar devlet görevlilerinin ve bazı kişilerin tekelindeydi. İki önemli durum olup bunlardan biri gıda maddelerinin devlet yetkililerinin tekelinde olması ve onun halka ulaşmasının engellenmesiydi. Ancak yüksek fiyat verenler gıda maddeleri elde edebiliyorlardı. İkincisi ise 806 (M.1403) yılında pahalılığın büyümesidir.”⁵³ El-Makrîzî'nin satırları özetle; ülkede bütün bunların neticesi olarak musibetin büyüdüğü, açlık ve soğuktan ülke halkının yarısına yakınının öldüğü, H.806-807 yıllarında (M.1403-1404) ölümlerin genelleştiği, hayvanların hepsinin telef olduğu, fiyatların en yüksek seviyeye çıktığı ve bir de bunlara ek olarak para düzeninin sarsıldığı şeklinde devam etmektedir. Müellif, Sultan Ferec zamanındaki bu iktisadî krizin sebebi olarak yetkili mercilerin malî durumu düzeltmek için gerçek anlamda tedbir almadığını, onların niyetlerinin halis olmadığını ve bazılarının da kargaşanın çıkmasında rolü olduğuna işaret etmektedir.⁵⁴

El-Makrîzî'nin belirttiği gibi Sultan Ferec zamanındaki iktisadî buhranların sebeplerinin çoğunun tabii değil sunî olduğu anlaşılmaktadır. Asıl mesele siyasi idi. Sultan Berkûk ölünce vasiyeti gereği oğlu Ferec tahta çıkarılmış ancak Memlûk ümerası veraset sistemine inanmadıkları için bu cülusu pek kabule yanaşmamışlardı. Bu yüzden ümera arasında mücadele şiddetlenmişti. Umumi olarak da bir sultan öldüğünde kargaşa çıkacağından çekinen ahali çarşı pazara hücum edip bulduğu gıda maddelerini depo

⁴⁹ El-Makrîzî: İğâse, s.43-46.

⁵⁰ Ganim, s. 62; Kasım, en-Nil, s.57-58; aynı yazar, Asrı Selâtinî'l-Memâlik, s.165; Tekindağ, 1961, s.176; Dols, “The Second Plague”, s.169.

⁵¹ İrdebb: Bir hacim ölçüsü olup Mısır'da yaklaşık 180 litreye eşittir. Bkz: Walter Hinz, s.45.

⁵² El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.982.

⁵³ El-Makrîzî, İğâse, s.42.

⁵⁴ El-Makrîzî, İğâse, s.43.

ederdi. Bu durum da kıtlığa sebep olurdu.

H. Zilhicce 801'de (M. Eylül 1399) buğdayın irdebbi 40, arpanınki 25, baklanınki (ful)⁵⁵ ise 27 dirhemü'l-fülüstu (df.). Bir dinar 30, bir dinarü'l-İfrantî ise 25 df.'tu.⁵⁶ Fiyatlardaki artışın Nil'in suyunun eksilmesi ile daha da arttığı görüldü. Muharrem 802'de (M.Ekim 1399) buğdayın irdebbi 40 df.'den 60'a, arpa ve bakla ise 25'den 35'e çıktı. Buna bağlı olarak buğdaydan elde edilen unun bir yükü (300 rıtl⁵⁷) 100, 4 rıtl ekmeği 1 ve bir çörek ekmeği (7 ukiyyesi⁵⁸) 1 df.'ye satılmaktaydı. Su kıtlığı sebebiyle temiz içecek suyun da fiyatı yükselmişti.⁵⁹

H. Rebiyülevvel 802'de (M. Kasım 1399) Mısır'da fiyat artışı devam etti. Bu arada Nil'in suyu da çok azalmıştı. Hatta Bulak⁶⁰ kıyısından Gize⁶¹ yakasına yürüyerek gidiliyordu. Bu sebeple Kahire'de içme suyu da pahalalanmış ve onun bir tulumu 1,5 dirhemden 4 dirheme fırlamıştı. Herkes, Nil'e koşarak hayvanlarla su taşımaya başlamış, büyük izdiham yaşanmış ve pek çok kişi birbirini ezmişti. Bu arada buğdayın irdebbi 70 df.'a kadar çıksa da sonra 50 df.'a inmişti.⁶²

H. 802 Rebiyülevvel başından Cemaziyülahır 802'ye (M. 1399 Kasım başı-1400 Şubat) kadar Kahire'de durum çok kötüleşti. Bu sırada bir salgın hastalık da çıkmış ve ölümlere neden olmuştu. Gıda maddelerinin fiyatları ise aşırı şekilde yükselmiş ve hayat durmuştu. Umumiyetle salgın hastalık zamanlarında insanlar meyveleri ilaç olarak kullandıkları için onların fiyatları artardı. Bunda da böyle olmuş ve bir ayvanın tanesi 10, armudun rıtlı ise 7 dirheme çıkmıştı. Mısır'da meyve fazla yetişmez Suriye'den getirilirdi. Bu sırada Suriye'den meyve gelmez olmuştu. Memlûk Devleti'nin yetkilileri ve askerler arasında da karışıklık ve çatışmalar çoğalmıştı. Bilhassa başta çocuk yaşta bir sultanın olması sebebiyle Memlûk ümerası arasında rekabet şiddetlenmişti. Ahali ise bu durumdan kıtlık ve açlık olacağı korkusuyla panik halindeydi.⁶³ Müellifi İbn Hacer, Şam (Suriye) şehirlerinde de pahalılık ve kıtlığın görülmeye başlandığını yazmaktadır.⁶⁴ Bundan önce Suriye'de büyük bir ucuzluk yaşanmakta olup buradan Mısır'a gıda maddeleri gönderilmekteydi. İbn Davut Sayrafi H.801'de (1398-1399) başta Halep olmak üzere Suriye şehirlerinde büyük bir bolluğun yaşandığını, arpanın mekkuku 3

⁵⁵ Ful: Mısır'da kahverengi baklaya verilen isim olup halkın temel besin maddelerinden biridir.

⁵⁶ El-Makrizî, es-Sülûk, C.III/III, s.977; İbn İyas, Bedâ'iyü'z-Zuhûr, (Neşr. Muhammed Mustafa)C.I/II, Kahire 1982, s.554.

⁵⁷ Rıtl; Ülkelere göre ağırlığı değişmekle birlikte Mısır'da bir rıtl 437,5, 450, 449,28, 492,6 gram gibi ağırlıktadır. W. Hinz, s.35-36.

⁵⁸ Ukiyye: Bir ağırlık birimi olan ukiyye değişik yerlerde farklı orandadır. İslamiyetin ilk yıllarında 125 gramlık bir ağırlıktı. Mısır'da 37,5, Suriye'de 154-160, Halep'te ise 190 gramdır. Bk Walter Hinz, s.43-44.

⁵⁹ Keyl: Şam'da 17 kg buğdaya yani 22,08 litreye eşittir. Halep'te ise 6.56 litredir. Bir Şam gırası 12 keyle eşittir. Bk Walter Hinz, s.49

⁶⁰ El-Makrizî, es-Sülûk, C.III/III, s.982; el- Aynî, C. XIX, s.113; İbn İyas, C.I/II, s.554.

⁶¹ Bulak. Kahire'nin Nil'in kenarındaki semtlerinden biridir.

⁶² Gize: el-Cize olarak bilinen Kahire'nin karşısında Nil'in batı tarafındaki şehir.

⁶³ El-Makrizî, es-Sülûk, C.III/III, s.993; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.130; İbn İyas, C.I/II, s.563.

⁶⁴ El-Makrizî, es-Sülûk, C.III/III, s.1003; İbn İyas, C.I/II, s.572.

⁶⁵ İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.124.

dirheme (7 Mısır vaybasından fazla⁶⁵), buğdayınkinin de 10 dirheme satıldığını yazmaktadır.⁶⁶ Kaynaklar Suriye bölgesindeki bu kıtlık ve pahalılığın sebebi olarak Timur'un bölgeye seferini göstermektedirler. Bilindiği gibi Timur 1400 yılında kuzeyden Suriye'ye doğru inmiş ve önce Halep sonra da Dımaşk'ı (Şam) alarak yağmalamıştı. Timur, Memlûkları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bu bölgede yaşayan ahalinin bir kısmı ile ileri gelen idareciler Mısır'a doğru göç etmek zorunda kalmışlardı.⁶⁷ Timur istilası yüzünden Suriye'de kıtlık başlamış ve arkasından da pek çok insan açlıktan hayatını kaybetmişti.⁶⁸

Mısır'da meydana gelen karışıklık ve kıtlık zamanlarında Kahire çarşıları karışırdı. Daha çok fırıncılar ve gıda maddesi satan esnaflar yağmadan korktukları için dükkânlarını kapatarak evlerine çekilirlerdi. Yağmaya genellikle toplumun alt gelir grubu olan yoksul insanlar katılırdı.⁶⁹ 1400 Nisan'ında Nil'in suyunun azlığı sebebiyle ortaya çıkan panikten tahılların fiyatı artmış ve para değer kaybetmişti. Kahire'de ahali arasında şiddetli bir kuraklık olacağı şayiisi da yayılmıştı. Bu yüzden ahali yağmur duasına çıkmıştı.⁷⁰

H. 802 Zilhicce'de (M. 1400 Ağustos) buğdayın irdebbi 50, Arpa ve baklanınki 30, pirincinki ise 150 df.'a kadar çıktığı gibi bunlar bulunamaz olmuştu. Bu sırada bir Mısır dinarı 30 ve Ifrantî dinarı ise 29 df.'a yükselmişti.⁷¹

Muhtesip Değişiklikleri: Mısır'da fiyatları düşürmek ve halkı rahatlatmak için uygulanan tedbirlerden biri de sık sık muhtesip⁷² değişiklikleriydi. Nâsır Ferec pahalılığın önünü almak ve halkı rahatlatmak için sık sık muhtesip değiştirmeyi bir çare olarak düşünerek Zilkade 801'den (1399 Ağustos) Şaban 802'ye kadar (M.1400 Nisan) 9 aylık sürede 6 defa muhtesip değişikliği yaptı. Yapılan bu değişiklikler sadece Kahire muhtesibindeydi. Bu sırada Mısır'da 1-Kahire, 2-Mısır veya Fustat, 3-el-Vechü'l-Bahrî (Delta) ve 4-İskenderiye olmak üzere dört muhtesip görev yapmaktaydı.⁷³

Sultan Berkük tarafından 11 Recep 801'de (1399 Mart'ının 19) tarihçi el-

⁶⁵ Vayba: Özellikle Mısır'da kullanılan bir hacim ölçüsüdür. XIV. Ve XV. yüzyıllarda yaklaşık olarak 11,6 kg. buğdaydır. Bu da 15 litreye eşittir. Remle'de ise bir vayba yaklaşık olarak 37,8 litredir. Bk. Walter Hinz, s.64-65.

⁶⁶ İbn Davud es-Sayrafî, Nuzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zemân, (Neşr. Hasan Habeşî), C.I, s.492.

⁶⁷ Kopruman, "Memlûkler", C.VI, s.515; Necidî, s.412.

⁶⁸ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1059; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.209; Yaşar Yücel, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara 1989, s.95-110.

⁶⁹ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1059; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.132.

⁷⁰ İbn İyas, C.I/II, s.585.

⁷¹ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1027; İbn İyas, C.I/II, s.591.

⁷² Muhtesip: Hisbe müessesinin başında bulunan muhtesip genel ahlakın korunmasını sağlamak, asayışı temin etmek, belediye işlerine bakmak, çarşı pazarı denetlemek, fiyatları belirlemek, ölçü ve tartı aletlerini kontrol etmek, zekât toplamak gibi görevleri yapardı. Hububat pahalı olduğu zaman halkın saldırısına uğrardı. İslam'ın yayılışından XX. Yüzyılın başına kadar fonksiyonunu devam ettirmiştir. Bk. Şehabettin Tekindağ, Berkük Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul 1961, s.149-150; Yusuf Ziya Kavakçı, Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi, İstanbul 1973, s.XV; Yiğit, s.202-203.

⁷³ Bk. Ganim, s.64 (Dipnot 4)

Makrîzî, Şemseddin Muhammed el-Mahanesî'nin yerine Kahire muhtesibi atanmıştı.⁷⁴ Berkûk ölüp de yerini oğlu Ferec almca el-Makrîzî, Zilkade 801'de (1399 Ağustos) muhtesiplikten azledilmiş ve yerine başka bir tarihçi olan el-Aynî getirilmişti. el-Aynî kendisinin bu göreve getirildiğini ve el-Makrîzî'nin azledildiğini yazmaktadır. Yine Mısır muhtesibi de değiştirilmiştir.⁷⁵ El-Aynî bu görevde uzun süre kalmayarak Zilhicce 801'de (1399 Eylül) azledilmiş ve yerine Cemaleddin Ömer et-Tanbadî getirilmiştir.⁷⁶ Bu şahıs da Kahire muhtesibi olarak iki ay görev yaptıktan sonra azledilmiş, yerine bir kez daha el-Aynî atanmıştır.⁷⁷ Ancak o, bu defa da bir aydan biraz fazla bu görevde kalmış ve Cemaziülevvel 802'te tekrar azledilmiştir (1399 Aralık-1400 Ocak). Bu defa da Aynî'nin yerine el-Makrîzî muhtesipliğe getirilmiştir. El-Makrîzî de 10 Şaban 802 (1400 Nisan'ın 6'sında) azledilmiş ve Cemaleddin Muhammed b. Ömer Ali b. Arab rüşvetle bu makamı ele geçirmişti.⁷⁸ Bir süre sonra bu şahısın azledildiği ve yerine Şemseddin Muhammed el-Mahanesî'nin atandığı görülmektedir. Rebiyülahır 803'te (M. 1400 Aralık) bu şahıs da azledilmiş ve bu göreve bir kez daha el-Aynî getirilmiştir.⁷⁹ Bundan önce Şemseddin Muhammed el-Mahanesî 12 Şevval 802'de (M 6 Haziran 1400) et-Tanbabi'nin yerine muhtesip olmuştur.⁸⁰ Kahire dışındaki diğer üç hisbe makamında da azil ve tayinler sürüp gitmiştir. Bu değişikliklerle iktisadî tedbirlerin süreklilik arz etmemesi ve her muhtesibin farklı uygulamaları ile fiyatlarda istikrar sağlaması mümkün olmamıştır. İleriki sayfalarda da görüleceği gibi Sultan Ferec'in 13 yıllık sultanlık döneminde Mısır'daki dört hisbe makamında onlarca kez muhtesip değişikliği olmuştur. Bilhassa İbn Şaban adlı şahıs ondan fazla bu makama atanıp geri azledilmiştir. Fiyatların yükselişi, paranın oranlarının değişmesi ve kıtlığın sebepleri hep muhtesiplere yüklenmiş ve onlar cezalandırılmıştır.

Timur'un Suriye şehirlerini istilası bölgede yaşayan ahali için büyük felaket olmuştu. Müellifi el-Aynî bu yüzden Şam bölgesinde pahalılığın arttığını, insanların açlıktan ve soğuktan kırıldığını yazmaktadır. Timur'un istilasına uğrayan Anadolu ve Suriye'de Memlûk idaresi altında olan şehirlerden Malatya, Elbistan, Zibatra (Doğanşehir), Hısnımansur (Adıyaman), Behisni, Kâhta, Rumkale (Halfeti), Kilis, Antep, Telbaşır, Azaz, Halep, Bab, Sermin, Maarrütünuman, Hama, Baalbek, Dımaşk, Humus, Beyrut, Sayda, Bire (Birecik), Darend, Tizin, Harim, Şeyzer, Trablus, Kudüs, Aclun, Beysan, Nablus ve Remle gibi yerler harap olmuştur. Bu şehirlerin ahalişi başta Mısır şehirleri olmak üzere başka yerlere göç etmişlerdir. Göçlerden en fazla etkilenen yer ise Mısır olmuştur. Bundan dolayı Mısır'da başta et olmak üzere tahılların fiyatları

⁷⁴ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/II, s.930; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.14.

⁷⁵ El-Aynî, Ikdu'l-Cum'an adlı eserinde kendisinin H.801 yılı Zilhicce ayında bu göreve getirildiğini belirtmektedir. Bkz: C. XIX, s.77; İbn Hacer, el-Makrîzî'nin H.801 yılı Zilkade ayında (Temmuz 1399) azledildiğini ve yerine Aynî'nin getirildiğini belirtirken İbn Tagrıbirdî ise, bu azlin ve tayinin H.801 yılı Zilhicce ayında (Ağustos 1399) olduğunu ifade etmektedir. Bk. İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.14; İbn Tagrıbirdî, el-Menhelü's-Safî ve'l-Müstevfi Bade'l-Vafî, C. VI, Kahire 1984-1990, s.337.

⁷⁶ El-Aynî, s.88.

⁷⁷ El-Aynî, s.97.

⁷⁸ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.930, 970, 996, 999, 1013; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.33, 34, 97, 114, 131.

⁷⁹ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1038; El-Aynî, s.144; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.224.

⁸⁰ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1017.

pahalılaşmış ve krize sebep olmuştur. Altının bir miskali 39 ve İfrantî dinarı 38 df.'a yükselmiştir. Kıtık ve pahalılıktan en fazla sultanın memlûkları etkilenirdi. Bunda da böyle olunca emirlerden Yelboga es-Salimî⁸¹ memlûkların her birine 1000'er dirhem para ve biraz da yiyecek dağıttırarak onları rahatlatmıştır.⁸² Mısır'daki gibi Suriye'de de pahalılık ve kıtlık görülmekteydi. Özellikle Timur istilası sırasında halk arasında panik çıkmış ve fiyatlar artmıştı. Hatta açlıktan ölenler dahi olmuştu. H. Cemaziyülevvel 802'de (M. Ocak 1400) Şam'da bir gırara⁸³ buğday (3 Mısır irdebbi) 750 dirhemü'n-nukraya⁸⁴ satılırken, bunun Mısır'daki değeri 1.500 df'du.⁸⁵ Mısır'da pahalılık Suriye'ye göre bir kat daha fazla idi.

H. 803'te (M.1400-1401) resmi para birimi olan bir dirhemü'l-fülûsun yarım gümüş dirhem olması kararlaştırılmıştı. Bir dinar ise 30 gümüş dirhemdi. Ancak bu durum sabit olmayıp oranlar sürekli değişmekteydi. Mesela Kahire'de altının miskali 150, İskenderiye'de 300 fülûs dirhem olmuştu. Bir gümüş dirhem ise 5 fülûsa kadar yükselmişti.⁸⁶

H. 7 Cemaziyülâhır 803'te (M.24 Nisan 1401) el- Aynî, muhtesiplikten bir kez daha azledilmiş ve yerine el- Mahanesî getirilmişti.⁸⁷ El- Aynî 804 (M.1401) yılında fiyatları şöyle vermektedir: Altının miskali 39, ifrantî dinarı 34, buğdayın irdebbi 50, arpa 25, pirinç ise 190 df.'tu.⁸⁸ El- Aynî H.805'te (M.1402) fiyatları şöyle vermektedir. Altının miskali 50, ifrantî dinarı 47, Şam sabununun bir Mısır kantarı 70, buğdayın irdebbi 95, arpanın 70, baklanın 80 ve pirincin ise 250 df.'tu. Bu sırada Şam ve Halep tarafı Mısır'a göre daha ucuzdu.⁸⁹ 30 Temmuz 1403'te pahalılığı engelleyemediği için Kahire muhtesibi Şemseddin Muhammed eş-Şadilî azledilerek yerine İbn Şaban atandı.⁹⁰ 1 Muharrem 806'da 1403 Ağustos başlarında buğdayın irdebbi 120, Şam sabununun bir Mısır kantarı 900, üzümün kantarı 120, Şam kâğıdının bir destesi 25, küçük kâğıt destesi ise 16 df.'tu.⁹¹

Sultan Ferec zamanında babasının devrinde olduğu gibi resmi para dirhemü'l-fülûstu Bunun yanında dinar ve gümüş de tedavülde olup bunlarla da alış verişi yapılmaktaydı. Ancak Sultan Ferec, dinar ve gümüş dirhemle alış verişini engellemeye çalışmıştır. O, ülkede tek geçerli para olarak fülûsun kullanılması hedeflemiştir. Çünkü

⁸¹ Yelboga es-Salimî; Semerkantlı bir tüccar olan Salim tarafından Mısır'a getirilerek Sultan Zahir Berkûk'a satılmış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Sultan Ferec zamanında Üstâdar ve vezirlik gibi görevlerde bulunmuş, İskenderiye'ye sürgün edilmiş ve orada boğularak H. 811'de (M.1408)'de öldürülmüştür. Bkz. Necidî, s.233.

⁸² El- Aynî, s.140-141.

⁸³ Gırara: Çuval anlamına gelip Suriye'de tahıl ölçümünde kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Şehirlere göre değişiklik göstermektedir. Walter Hinz, s.49

⁸⁴ Dirhemü'n-nukra: Dirhemü'l- fiddâya göre bakır oranı daha fazla olan dirhemdir. Bu dirhem 1/3'ü gümüş olup geri kalanı bakırdı.

⁸⁵ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1120.

⁸⁶ El-Makrîzî, İğâse, s.71-72.

⁸⁷ El- Aynî, s.144.

⁸⁸ El-Aynî, s.177.

⁸⁹ El-Aynî, s.194.

⁹⁰ El- Aynî, s.195.

⁹¹ El-Aynî, s.196.

Mısır'da altın ve gümüş azalmış ve fiyatları da aşırı şekilde yükselmişti. Timur istilası sırasında ahali fülûsla alış veriş yapmaktan kaçınıncıca gümüşün değeri artmıştı. Bir gümüş dirhem iki dirhemü'l-fülûstan beşe yükseldiği gibi bu bakır para ile de alış veriş durmuştu. Bu yüzden ülkede karışıklık çıkmış ve tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatları hızla yükselmişti.⁹²

H. 805 Cemaziyülâhırda (M. Ocak 1403) Kahire'de fiyatlar hızla yükselerek buğdayın irdebbi 70, bakla 90 ve samanın yükü ise 50 df.'a ulaşmıştı. Bu sırada el-Makrîzî arpanın fiyatının buğdayı geçtiğini yazarak "Mısır'da böyle bir durum daha önce görülmedi" diyerek duruma hayret etmiştir. Bunun durum arpanın askerlerin atları için yem olarak toplanmasından kaynaklanmaktaydı. Kahire'de kumaş fiyatları da yükselmişti. Şöyle ki Baalbek pamuğundan yapılan bir elbise 60'tan 400'e, bir iç elbise 30'dan 100'e ve yünlü bahar elbisesi ise 300'den 1500 df.'a çıkmıştı. Gıda maddelerinden inek etinin ritli yarım df.'tan 2'ye yükselmişti.⁹³ Bu pahalılığın sebepleri arasında sadece siyasi istikrarsızlığın olmadığını, Nil'in taşmamasının ve para düzeninin bozulmasının da buna neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu fiyat artışları devam ederken sık sık muhtesip değişiklikleri de görülmekteydi. H. Recep 805'te (M. Şubat 1403) Muhammed b. Şaban, fiyatların yükselişini durdurması için Kahire muhtesibi atanmıştı. Ancak o fiyatları aşağıya çekemeyince ve hakkında şikâyetler artınca el-Emir Yeşbek ed-Devadar tarafından 40 değnek vurularak cezalandırıldı. Kahire valisi de muhtesiple aynı akıbete uğramıştı.⁹⁴ H. Zilkade 805'te (M. Haziran 1403) Mısır'da fiyat artışları devam ederek buğdayın irdebbi 95, arpanınki 60, baklanınki 80 ve pirincinki ise 250 df'a çıkmıştı. Bu sırada Suriye'deki fiyatlar Mısır'a göre biraz daha ucuzlamış ve halk rahatlamıştı.⁹⁵

Nil'in yükselme zamanı gelmesine rağmen bu gerçekleşmeyince fiyatlarda hızla artmıştı. Buna göre buğdayın irdebbi önce 100 daha sonra da 120 df.'a ulaşmıştı. Bunun üzerine ahali pahalılığın ve kıtlığın kalkması için dualara çıkmıştı. H. Safer 806'da (M.1403 Ağustos) hala Nil'in yükselmemesi insanlar arasında kuraklığın çıkacağı şayialarına neden olmuştu. Gerçekten de insanların endişeleri doğru çıkmış, Nil yükselmeyince arazinin büyük bir kısmı kuraklaşmış ve bu durum korkuya yol açmıştı.⁹⁶

H. Safer 806'da (M. Ağustos 1403) baş gösteren kuraklık neticesinde Mısır'da Feyyum bölgesi hariç diğer yerlerden ürün elde edilememişti. Nil bir türlü taşma seviyesine çıkmamıştı. Bu sırada buğdayın irdebbi 130 df.'a kadar ulaşmıştı. Mısır'da başlayan kuraklığın neticesinde önce pahalılık arkasından da kıtlık baş gösterince Şeyhülislam Kadıyü'l-Kuzâd Celalâddin Abdurrahman b. el-Bulkinî öncülüğünde ahali dualara çıkmıştı. Bu dualar birkaç kez tekrar edilmişti.⁹⁷

H. Rebiyülevvel 806'da (M.1403 Eylül) Mısır'ın en önemli tarım alanlarından

⁹² El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1049; İbn İyas, C.I/II, s.613; Ganim, s.66; Necidî, s.412.

⁹³ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1100-1101; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.82; Sayrafî, C.II, s.162.

⁹⁴ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1102; el-Aynî, s.195; İbn Hacer, İnbâ, C.IV, s.81.

⁹⁵ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1107.

⁹⁶ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1111-1114; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.134; İbn İyas, C.I, K.II, s.680.

⁹⁷ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1115; İbn İyas, C.I/II, s.681.

biri olan Said bölgesinde kuraklık şiddetlenmişti. Bu bölgenin batı ve doğusunda bulunan arazideki ürünler kuraklıktan telef olmuştu. Bunun üzerine pahalılık daha da artarak buğdayın irdebbi 180, arpanınki ise 100 df. olmuştu. Fiyatlar bu seviyede de kalmamış ve buğdayın irdebbi 250, arpanınki ise 230 df.'a çıkmıştı. Pahalılık ve kıtlığın önü alınamayınca Sultan Ferec, Kahire muhtesibi Muhammed b. Şaban'ı azlederek yerine el-Mahanesi'yi getirdi. Bir süre sonra onu da azlederek Kerimeddin Muhammed b. Numan el-Huvvî'yi bu makama atadı.⁹⁸ H. Rebiyülevvel 806'da (M. Eylül 1403) Nil'in suyu daha da eksilince önceki seviyeye göre biraz azalan fiyatlar yeniden yükseldi. Buna göre buğdayın irdebbi 170-180, arpa ve ful ise 100 df. olmuştur. Bu durum Kahire çarşılarında 3 gün ekmek bulunamamasına neden oldu. Bu arada altının miskali ve Mısır dinarı 70, dinarü'l-ıfrantî 55, sonra ise 60 df.'a çıktı. Bu pahalılık ve kuraklığın devam etmesi üzerine ahali yeniden Kahire dışındaki sahraya çıkarak dua edip arkasında 3 gün oruç tuttu. Daha sonra Şeyhü'l-İmamü'l-Hafız Zeyneddin el-İrakî önderliğinde çöle minber kurularak hutbe okunmuş ve namaz kılınmıştır. Bu sırada insanların ağıtları, feryat ve figanları yükselmiştir. Müellif el-Aynî o günlerde Mısır'ın Nil'den sonra suyun bulunduğu ikinci yer olan Feyyum bölgesinden bol ürün alındığını yazmaktadır. Burada bir feddân araziden 71 irdebb⁹⁹ arpa hasat edilmiştir. H. 806 Rebiyülevvel (1403 Eylül) ayı içinde Şemseddin el-Mahanesi azledilerek yerine İbn Şaban, Kahire muhtesibi oldu. Aynı ay içinde buğdayın irdebbi 220, arpa ise 130 df.'a satıldı. Bu ay içinde Karakoyunlu Türkmen devleti hükümdarı Kara Yusuf ile Celayirli Hükümdarı Ahmed b. Üveys arasındaki mücadeleden Şam bölgesi de etkilenmişti. Kara Yusuf Şam'a gelince bölgede pahalılık ve kıtlık çıkmıştı. H. 806 yılı Rebiyülahir (M. Ekim 1403) ortalarında 2 irdebb buğday 240-250, bakla ve arpa ise 130 df.'a satılmıştı. Bu arada Sultan Ferec, ordusunun ihtiyacı olan buğday, arpa ve baklaya el koyduğu için bunların fiyatları fırladığı gibi bulunamaz da olmuştu.¹⁰⁰

H. 806/M.1403 Kıtlık ve Veba Salgını

Mısır'da H.806'dan (1403 Aralık) itibaren açlık ve kıtlığın neticesinde salgın hastalıklar baş göstermeye başlamıştır. El-Makrîzî ülkede veba salgının çıktığını yazmaktadır. Salgın hastalığın artması ve yayılmasında etkili olan rüzgârlar esmiş ve rutubeti artırmıştır. Bu rutubetli hava neticesinde insanlarda öksürük başlamış ve arkasından da sıtmal hastalıklar yaygınlaşmıştır.¹⁰¹

Cemaziyülâhır 806'da (M. Aralık sonu 1403) Mısır dinarı 60 ve dinarü'l-ıfrantî ise 46 df. değerindeydi. Fiyatlardaki artış devam ederek altının miskali 90, ıfrantî 70, dirhemü'l-kamiliye ise 3 df. olmuştur. Bu sırada gıda maddeleri de aşırı şekilde pahalılaşmıştır. Cemaziyülevvel 806'da (M. Aralık başı 1403) buğdayın irdebbi 260-270'den, Cemaziyülahır sonu 806'da (M.1404 Ocak- Şubat) 300'e arkasından da 400'e, arpa ve ful ise 200 df.'a kadar yükselmişti. Kahire'de H. Cemaziyülahır 806'da (1404

⁹⁸ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1115-1118; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.135; İbn İyas, C.I/II, s.682.

⁹⁹ Yörelere göre değişiklik arzden irdebb, Feyyum'da Mısır'e göre daha ağırdı. 18 Feyyum irdebbi 30 Mısır irdebbi oranındaydı.

¹⁰⁰ Aynî, s.198-199.

¹⁰¹ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1119; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.136; İbn İyas, C.I/II, s.682; Dols, "The Second Plague", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.XXII, Part II, s.174.

başları) izleri daha önce görülen salgın hastalık ölümcül olmaya başlamıştır. Açlık, kıtlık, rutubet ve soğuk salgın hastalığı tetiklemiştir. Kahire’de salgın hastalıktan her gün 1.000’den fazla kişi ölmekteydi. Bu ölenlerin cenazelerinin ortalıkta kalarak kokmaması için el-Emir Sudun el-Mardinî, Kadı el-Emir Saadeddin İbrahim b. Gurab el-Üstâdar¹⁰², Emir Sudun el-Hamzavî ve el-Emir Nasıreddin b. Sungur el-Üstâdar, Vakıfî’t-Tarha’dan¹⁰³ ve Maristan gelirlerinden yıkama, kefenleme ve defnetme işlerini yaptılar. Özellikle Saadeddin b. Gurab kendi parasıyla her gün 200 kişinin cenaze masraflarını karşılayarak defin işlerini yaptırmıştır. Bu yüzden devrin müellifleri bu şahsı övmektedirler. İbn Gurab evinin yanında yaptırdığı gasilhanede cenazeleri yıkatarak defnettirmiştir. Kahire’de bu salgın hastalıktan Safer ayının sonlarına (Eylül 1404) kadar ölen 12.700 kişi bu şahıslar tarafından defnettirilmiştir. Bu rakama Kahire dışında ölenler dâhil olmayıp bir o kadar da oralarda insan öldüğü tahmin edilmektedir.¹⁰⁴ el-Aynî bu salgın sırasında ilaç olarak başa sürülen bir kadeh kabak özünün fiyatını 100, bir tavuğun 70, yazlık bir kavunun kantarının 700, nilüfer gülünün tanesinin 1 df.’a satıldığını yazmaktadır.¹⁰⁵ Kahire’de Şaban 806’da (M.1404 Şubat sonlarında) buğdayın irdebbi 350, unun buttası¹⁰⁶ ise 90 df. olmuştur.¹⁰⁷

Ramazân 806’da (Mart 1404) Sultan Ferec, tahıl fiyatlarında istikrarı sağlayamayan Kahire muhtesibi Şemseddin Şadilî azletti ve yerine İbn Şaban’ı atadı. Bu sırada buğdayın irdebbi 400, unun buttası 110, arpa ve bakla 250, samanın yükü 800, koyun etinin rıtlı 2,5 df. olmuştu. H. Şevval 806’da (Nisan 1404) Mısır dinarı 90, ifrantî dinarı 70, bir gümüş dirhem 3, siyah gümüş dirhem ise 4 df.’a eşit sayılmaktaydı. Bu sırada gümüşün para halde değil de maden olarak satıldığını belirtmekte fayda vardır. H.806 yılı Şevval başlarında (M. 1404 Nisan ortası) 20 tavuk 550, beyaz şekerin rıtlı 50, akide şekeri ise 70 df. olmuştu. Kahire’de pahalılığın önü alınamayınca Sultan Ferec, H. 806 Zilkade (M. 1404 Mayıs) ayı içinde İbn Şaban’ı azlederek yerine Ali Kerimeddin el- Huvvî’yi Kahire muhtesibi atadı. Ancak çok geçmeden İbn Şaban tekrar muhtesip oldu. Mısır muhtesibi Nureddin Bekrî de azledilmiş ve yerine Taceddin Muhammed getirilmişti. Kısa süre sonra o da azledilerek Emineddin el- Münacî Mısır muhtesibi oldu.¹⁰⁸ Sultan Ferec, muhtesip değişiklikleri ile halkı rahatlatmak istediye

¹⁰² Saadeddin İbrahim b. Gurab el-Üstâdar: Nazırü’l- has, nazırü’l-ceys ve üstâdarlık gibi görevlerde bulunmuştur. Dedesi İskenderiye’de islamiyeti kabul etmiştir. Aile mensupları devlet hizmetinde üst görevler yapmışlardır. H.808’de (m. 1405) 30 yaşındayken vefat etmiştir. Bkz. Necidî, s.286.

¹⁰³ Vakıfî’t-Tarha: Kıtlık ve salgın gibi büyük felaketlerde yollarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılıp defnedildiği kaydının tutulduğu vakfa denilip diğer adı ise Divanü’t- Tarha’dır. Bkz: İbn Tagribirdî, Nücûm, C.XIV, s.173, dipnot 1; Said Abdulfettah Aşur, el- Asrı Memalikî Mısır ve Ş-Şam, Kahire 1976, s.478.

¹⁰⁴ El-Makrîzî, Sülûk, C.III/II, s.1126, İbn Hacer, İnbâ, C.IX, s.66; Hamid Zeyyan Ganem, El- Ezmatü’l-İktisadiye ve Evbiye Fi Mısır Asrı Selatinü’l- Memalik, Mektebetü’l- Alemiyye, Kahire 1976, s.101-102

¹⁰⁵ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1119; el-Aynî, s.202; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.136; Sayrafi, C.II, s.184-186; İbn İyas, C.I/II, s.685; Ganim, s.69; Necidî, s.415-416.

¹⁰⁶ El-Aynî, s.202.

¹⁰⁷ Butta: Mısır’da un ölçümünde kullanılan bir ölçü birimi olup 50 rıtlı veya 24 kadehlik bir ölçüğe veya 1,5 vaybaya eşittir. Yaklaşık olarak 22,5 litrelik hacimdir. Bu da yaklaşık olarak 17,5 kg’lık un ağırlığındadır. Bk. Walter Hinz, s.45.

¹⁰⁸ El-Aynî, s.303.

¹⁰⁹ El-Aynî, s.203-204-206.

de fiyatların ateşini söndüremedi. Öyle ki H. Zilkade 806'da (M.1404 Mayıs) pahalılık iyice şiddetlenmişti. Bu duruma şahit olan müellif el-Makrîzî, tavuk pazarında 10 tavuğun 500 dirheme hatta başka bir kez 1050 df.'a satıldığına şahit olduğunu, kendisinin de burada tavuk satın almak istediğini, ancak iki tavuğa 74 df. istenince alamadan geri döndüğünü yazmaktadır.¹⁰⁹

Mısır'da H. 806 Şevval ve Zilkade aylarında (M.1404 Nisan ve Mayıs) esen Merrisiye rüzgârları¹¹⁰ sıcaklığı ve nemi artırmış, arkasından da hastalıklar çoğalmış ve yayılmıştır. Bu hastalıklardan biri olan vebanın şiddetlenmesi üzerine birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Salgın hastalıklar zamanında talebin artması üzerine ilaç, itriyat ve meyve fiyatları artardı. Bunda da böyle olmuş, kavunun kantarı 800, bir nilüfer çiçeği 1 ve bir salatalık 1,5, df.'a satılmaya başlanmıştır. Veba salgınının Güney Mısır'daki Said bölgesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Burada başlayan kuraklık ve arkasından da kıtlık, açlığa dönüşmüştür. Bunun neticesinde yayılan veba salgınından Said bölgesinin şehirlerden Kûs'ta 17.000, Asyot'ta 11.000 ve Hiv'de¹¹¹ ise 15.000 kişi ölmüştür. Bu verilen rakamlar Divanü'l-Mevarise¹¹² tarafından tespit edilenler olup ayrıca başka yerlerde ölüp de kayda girmeyenler de bir o kadardı.¹¹³

H. 806 Zilhiccede (1404 Haziran'ında) Nil'in suyunun azlığından, Kahire'den Gize'ye yürüyerek geçilir olmuştu. Bu sırada bir yandan kuraklıktan diğer yandan ümera arasındaki kavgalardan Mısır'da pahalılık, kıtlık ve açlık şiddetlenmişti. Ayrıca bir de veba salgını görülmekteydi.¹¹⁴ Kıtlıktan dolayı tüccar ve muhtekirlerin fiyatları yükseltmek için gıda maddelerini saklamaları ahali arasında büyük sıkıntılara yol açmıştı. Bu sırada tahıl fiyatlarının yanında et fiyatları da çok yükselmişti.

H. 807 Muharreminde (M. Temmuz 1404) Nil'in taşma seviyesine ulaşmasına rağmen fiyatlardaki istikrarsızlık devam etmekteydi. Bu arada bakır paranın alım gücünün düşmesi nedeniyle başta gıda maddeleri olmak üzere fiyatlar aşırı derecede artmıştı. İskenderiye'de bir miskal altın 200, Kahire'de ise 110 df. olmuştu. Bu durum altın ve gümüş para haricinde başka bir şeyle alış verişi yapılmamasına neden olmuştu. Bu sırada bir gümüş dirhem 3,3 bakır dirheme eşitti. Buğdayın irdebbi önce 400 df.'a çıkarken (120 gümüş dirhem) sonra 220'ye inmişti. Arpa ise önce 220 df.'a çıktıktan sonra 140'a inmişti. Hayvanların da azalmasıyla etin fiyatı da yükselmiştir. Bir ara fiyatlar ucuzlasa da sonra tekrar yükselerek 807 Muharreminde (M.1404 Temmuz)

¹⁰⁹ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1122-1124; el-Aynî, s.203.

¹¹⁰ Merrisiye rüzgârları, el-Hamâsin olarak bilinen bu rüzgâr Mısır'da bahar mevsiminde eser ve güneyden kuzeye doğru sıcak nem getirir. Özellikle Said bölgesinde etkilidir. Bk. el-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, (neşredeninin notu: 6) s.1124.

¹¹¹ Hiv: Mısır'ın Said bölgesinde eski bir şehirdir.

¹¹² Divanü'l- Mevarise: Vefat edenlerin veya varissiz kalanların terekelerinin sicillere kaydedilmesi ile ilgilenen kuruma denirdi. Aynı zamanda Divanü'l- Mevarisü'l- Haşeriye adı da verilmektedir. Nücüm, C.XIV, s.173, dipnot 1; Said Abdulfettah Aşur, el- Asrı Memaliki Mısır ve's- Şam, Kahire 1976, s.478.

¹¹³ El-Makrîzî, Sülûk, C.III/II, s.1126, İbn Hacer, İnbâ, C.IX, s.66; Hamid Zeyyan Ganem, el-Ezmatü'l- İktisadiye ve Evbiye Fi Mısır Asrı Selatinü'l- Memalik, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976, s.101-102.

¹¹⁴ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1124; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.136; İbn İyas, C.I, K.II, s.689; Ganim, s.7071.

¹¹⁵ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1127; İbn Tagrıbirdî, en-Nücüm, C.XII, s.234-235.

nohudun irdebbe 500, mercimeğin 800, buğdayın 400, bakla ve arpanınki ise 320 df. olmuştu. Bir gümüş dirhem ise 4 df.'a eşitlenmişti.¹¹⁵ 1404 Temmuz ayında Sultan Ferec, Kahire muhtesibi el- Huvvî'yi azlederek onun yerine Şemseddin Muhammed el-Mukarr'yi tayin etti. H. 807 başlarında (M. Temmuz 1404) Nil taşdı. Bu ayda Mısır dinarı 110, ifrantî dinarı 85 df.'tu. Nil'in taşması haberinden kaynaklanmış olmalı ki tahıl fiyatlarında bir inme oldu. Daha önce 400 df.'a satılan buğdayın irdebbe 220-230'a, 200 olan arpa ise 130-140 df'a indi. Bu sırada Kahire'de kumaş ve kürk fiyatları da çok yüksek olup müellif el- Aynî: keten kumaşın rıtlımın 10'a, 3 df.'a satılan bir zirâ örgü ipliğinin 10'a, bir ipek elbisenin 300 df.'tan 2500'e, bir Baalbek elbisesinin 100'den 1000 df'a, sincap derisinden yapılan kürk elbisenin 300'den 2000 df.'a yükseldiğini yazmaktadır. Bazı insanların anlattığına göre bir kişi, tüyünden faydalanmak için bir erkek kazı 1200 df.'a satın almıştı. Bu pahalılık sırasında İskenderiye'den tahıl dolu 5 gemi Kahire'ye doğru yola çıkarılmış ancak hepsi batmış ve insanlar boğulmuştur. 1404 Ekiminde Mısır dinarı 120, Ifrantî dinarı 160, bir gümüş dirhem ise 3 df. değerindeydi. Elbise fiyatları daha da artarak ipek 3000, sincap kürklü 3000 ve samur kürk olanı ise 15.000 df.'a ulaşmıştır. Fiyatların bu şekilde artmasında hem Nil'in düzensizlikleri hem de Sultan Ferec'in isyan halinde olan Yeşbek ile arasındaki mücadele etkili olmuştur.¹¹⁶

El-Makrîzî, Kahire'ye dışarıdan hayvan getirilerek yüksek fiyatlarla satıldığını şu cümleleri ile anlatmaktadır: *"Hicaz'dan bir deve 45 Kâmilîye dirhemine (gümüş dirhem) satın alındı ve Kal'atü'l-Cebel altında deve pazarında 900 dirheme satıldı. Hicaz'dan 140 kâmilî dirhemine satın alınan başka bir deve ise Mısır'da 1200 dirheme satıldı."*¹¹⁷ Görüldüğü gibi tüccarlar pahalılığı fırsata çevirerek yüksek kar sağlamaktaydılar.

H. 807 Cemaziyülevvelde (M.1404 Kasım) fiyat artışları devam ederken yetkililer bir altın dinarın rayicininin 100 df. olduğunu ilan ettiler. Bunun üzerine çarşı-pazarda alış veriş durdu. Fiyatların inmesinden korkulduğu için kimse satış yapmadı. Bu arada Nil de yükselmemiş ve kuraklık artmaya başlamıştı. Birçok arazi susuzluktan dolayı terk edilmişti. Ayrıca toprağa ekecek tohum bulunamaması yüzünden çiftçiler zor durumda kalmışlardı. Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde açlık kendini göstermişti. Kış ayları yaklaştığından soğuklar da artmıştı. Burada El-Makrîzî ilginç bir bilgi vererek hem açlıktan hem de soğuktan çok kişinin öldüğünü yazmaktadır. Mısır gibi kışları ılıman olan bir ülkede insanların soğuktan ölmesi dikkat çekici bir bilgidir. Hatta insanlar bu bölgede yiyecek bulmak için çocuklarını satmışlardı. Mısır'da açlık ve diğer hastalıklardan ölümler de çoğalmıştı.¹¹⁸ Bütün bunların yanında Mısır'da ümera arasında kavgalar ve mücadeleler de had safhaya çıkmıştı.

Bu sırada paranın alım gücünü yükseltmek için birtakım ıslahatlar yapılmaya çalışıldı. Bu çalışmaların yürütücüsü el-Emir Yelboğa es-Salimî fiyatların altına göre belirlenmesine karar vererek piyasayı kontrol etmeye çalıştı. Buna göre bütün malların

¹¹⁵ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1130-1134; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.194-195; Sayrafi, C.II, s.195; İbn İyas, C.I/II, s.693.

¹¹⁶ El- Aynî, s.210-211.

¹¹⁷ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1134.

¹¹⁸ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1135.

fiyatları bakır fülûsa göre değil de altına göre belirlenecekti. Ancak bu durum fiyatlarda bir düşüş sağlayamadı.¹¹⁹

Fiyatları kontrol altına almak isteyen muhtesip buğdayın irdebbinin 200 dirhemü'l-fülûs olmasını ilan ettiği gibi gümüş dirhem ile bakır dirhem değerini ise eşitledi. Bu fiyat sınırlaması durumu biraz sakinleştirmiş ve fiyatlarda biraz inme olmuştu. Buğdayın irdebbi 150, hatta 100 df.'a kadar inmişti. Fiyatlardaki bu düşüş H. Şevval 807'de (M. Nisan 1405) yeni mahsullerin çıkmasıyla devam etmiştir.¹²⁰

Cemaziyülâhır 807'de (M. Ocak 1405) İskenderiye şehrinde de kıtlık ve açlık başlamıştı. el-Makrîzî bu şehirde açlıktan dolayı bazı insanların birbirlerini yedikleri yazmaktadır. Kıtlıktan dolayı İskenderiye'den deniz yoluyla başka yerlere göçler olmuştur. Bu pahalılık sırasında Kahire'de 500 df. değerinde olan bir iğdiş dana 7.000'e satılmıştı. Kıtlık özellikle Mısır'ın Delta¹²¹ kısmında etkili olup bu yörede buğdayın bir kaddehi 40, arpanıki 30, ekmeğin rıtlı 10 ve etin rıtlı ise 60 df.'a kadar çıkmıştır. İskenderiye'de ise bir kaddeh buğday 30, arpa 25 ve bir tavuk ise 50-55 df. olmuştu. Bu bölgede açlıktan birçok insan ölmüştü.¹²² Tarihçi el- Makrîzî, 22 Şevval 807'de (M. 23 Nisan 1405) muhtesip Şemseddin'in azli üzerine Kahire muhtesipliğine getirilmiştir. Ancak el- Makrîzî'nin muhtesipliği bir ay kadar devam etmiş ve 21 Zilkade 807'de (M.21 Mayıs 1405) azledilmesiyle yerine Şemseddin İbn Cabbas atanmıştır. Bu ara Kahire valisi de değiştirilmiştir. Şemseddin İbn Cabbas'ın muhtesipliği kısa sürmüş ve 11 Zilhicce 807'de (M.10 Haziran 1405) yerine İbn Şaban getirilmiştir. Bu defa ise Şemseddin İbn Cabas Mısır muhtesibi olmuştur.¹²³ Bu arada Sultan Ferec, ümerası ile 13 Zilhicce 807'de (12 Haziran 1405) yaptığı es-Sa'idiyya savaşında mağlup olarak Kahire'ye kaçmıştır. Bundan sonraki süreçte onun tahtan çekildiği tarihe kadar Memlük devletinde siyasi karışıklıklar devam etti.¹²⁴

Zilkade 807'de (1405 Mayıs) Yelboğa es-Salimî Mısır'da tedavülde olan çeşitli paraların değerlerine narh koymuştur. Mesela gümüş dirhem 6 df.'a mukabilken 4'e, altının miskali 130 df.'tan 80'e, bir Ifrantî dinarının değeri ise 60 df.'a indirilmiştir. Bu sunî zorlama da fiyatların inmesi yönünde olumlu bir uygulama olmayıp daha da artmasına neden olmuştu.¹²⁵ Bunun üzerine Sultan Ferec yeniden bir rıtlı bakırın 6 dirhem olmasını ilan etti. Bu arada Sultan tedbirlerinin başarısızlığa uğraması üzerine el-Emir Yelboğa es-Salimî görevinden azledilerek İskenderiye'ye sürgüne gönderilip bir hapishaneye konsa da daha sonra affedildiği gibi Müşür-i devlet makamına getirilmişti.¹²⁶

H. Zilhicce 807'de (M. Haziran 1405) fiyatlarda yukarı doğru hareketlenme

¹¹⁹ Necidî, s.417.

¹²⁰ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1155; İbn İyas, C.I/II, s.715.

¹²¹ Delta: Mısır'ın kuzey bölgesi yani Aşağı Mısır denilen doğusunda Dimyat ve batısında İskenderiye ve kuzeyinde de Akdeniz'le çevrili yerin adıdır. Nil'in suladığı Delta, Mısır'ın en önemli tarım alanlarının bulunduğu yerdir.

¹²² El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1140.

¹²³ El- Aynî, s.216-217.

¹²⁴ El- Aynî, s.216-217.

¹²⁵ el-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1155; El- Aynî, s.220; İbn Hacer, İnbâ, C.V, s.219.

¹²⁶ El- Aynî, s.215,220.

hızlanmıştı. Buna göre buğdayın irdebbi 170, arpa ve baklanınki 150 ve inek etinin rıtlı ise 4 df.'a çıkmıştır. Bu sırada bir gümüş dirhem yaklaşık üç bakır fülûsa eşitti.¹²⁷

Muharrem 808'de (M. Temmuz 1405) fiyatların yükselişi devam etmekteydi. Bunun sebebi olarak bakırın gümüş ve altına karşı değer kaybetmesi görülmektedir. Buğdayın fiyatı 220, bakla ve arpanınki ise 120 df.'tu. Bu durum eylül ayında da devam etmiştir.¹²⁸ Eylül ayında buğdayın irdebbi 260 df.'a kadar yükselmiştir. Bundan sonraki süreçte bakır dirhem değer kaybederken gümüş dirhem değer kazanmıştır.¹²⁹ Bu arada muhtesip olan Sadreddin İbn Acemî H.808 Safer ayının 9'unda azledildi, (M. 6 Ağustos 1405) yerine İbn Şaban muhtesip oldu. Ancak Safer'in 27'sinde (M.24 Ağustos 1405) Sadreddin muhtesipliğe geri getirildi.¹³⁰

Sultan Ferec'in ilk dönemi yukarıda ayrıntılı şekilde anlatıldığı gibi ülkede büyük siyasi, malî, iktisadî ve sosyal buhranlara sahne oldu. Bu dönemde doğuda Fırat'tan batıda Barka'ya (Libya) kuzeyde İskenderiye'den güneyde Said'e kadar uzanan Memlûk topraklarının tamamı bu buhranlardan etkilenerek tahribata ve yıkıma uğramıştır. Bu olayların içinde yer alan ve söz konusu dönemde birkaç defa muhtesiplik yapan tarihçi El-Makrîzî, özellikle H.806-807 ve 808 senelerinde (M.1403-1405) Mısır halkının üçte birinin açlık ve diğer sebeplerden dolayı yok olduğunu belirtmektedir.

Sultan Ferec b. Berkûk'un II. Saltanat Dönemi (1405-1412)

Ferec ikinci kez tahta geçtikten sonra pek çok kişiyi görevinden azletti. H. 808 Receb ayının 26'sında (M.17 Ocak 1406) Mısır muhtesibi Şemseddin Muhammed b. Muhammed b.el- Münhaci azledilerek yerine Şerefeddin Muhammed b. Ali el- Cizî getirildi. Bu şahıs aynı zamanda şeker¹³¹ satışı işiyle de görevlendirildi. Receb ayının 28'inde (19 Ocak 1406) ise Kahire muhtesibi Kerimeddin el- Huvvî'nin yerine Şemseddin Muhammed b. Ali el-Meameti el- İskenderanî getirilmişti. Bu sırada Kahire'de pahalılık görülmeye başladığı gibi bir de ölümcül salgın hastalık hüküm sürmekteydi. Bu salgın hastalıktan ölümler artınca başta buğday ve et olmak üzere gıda maddelerinin fiyatları aşağıya inmişti.¹³² H. 808'de (M.1406) Nil taşıp Mısır arazisini sulamıştı.¹³³ Buna rağmen kıtlık ve pahalılık hüküm sürmekteydi. Bu yüzden Sultan Ferec arka arkaya muhtesip değişiklikleri yaptı. Şaban ayının 14'ünde (M. 4 Şubat 1406) Kahire muhtesibi İbn Muallime'nin yerine İbn Şaban atanmıştı. Ancak ayın 16'sında (6 Şubat) yani iki gün sonra İbn Şaban'ın muhtesiplikten azli üzerine yerine İbn Muallime tekrar atandı. 23 Şaban 808'de (13 Şubat 1406) el-Huvvî, İbn Muallime'nin azledilmesi üzerine Kahire muhtesipliğine getirildi.¹³⁴ Kısa süre sonra İbn Şaban tekrar göreve getirilmişti. H.808 5 Zilkadede (M. 24 Nisan 1406) el- Huvvî,

¹²⁷ El-Makrîzî, es-Sülûk, C.III/III, s.1170.

¹²⁸ İbn İlyas, C.I/II, s.737.

¹²⁹ Necidî, s.419.

¹³⁰ İbn Hacer, İnbâ, C. V, s.287.

¹³¹ Mısır arazilerinde bol miktarda şeker kamışı üretimi yapılmaktaydı. Kasap adı verilen şeker kamışı bitkisinden şeker imal edilirdi. Şeker ve diğer tatlıların imalatında kullanılan şeker alım, satım ve üretimi devlet kontrolü altındaydı. Bilhassa sultanlar bu işi kendi uhdelere alarak büyük kazanç elde ederlerdi.

¹³² El-Makrîzî, C. IV/I, s.11.

¹³³ İbn Tagribirdî, C.XIII, s.119.

¹³⁴ El-Makrîzî, C. IV/I, s.15; el-Aynî, s.225.

İbn Şaban'ın azli üzerine tekrar muhtesip oldu.¹³⁵ Zilkadenin 9'unda (M.28 Nisan 1406) Kahire'de birçok tüccar tutuklanarak Emir Cemalaeddin el- Üstâdar'ın evine hapsedildi. Emir Cemalaeddin el- Üstâdar'ın Kahire'de pahalılığın önüne geçebilmek için Said'in Menfulut¹³⁶ nahiyesi tarafından buğday ve bakla getirterek ahaliye irdebini 100 dirheme sattırdı.¹³⁷ Bu sebepten dolayı H. 808 Zilhiccesinde (M. Mayıs 1406) Kahire'de tahıl ve et fiyatlarının yönü aşağıya doğru döndü. Buğdayın irdebini 130, ekmeğin yarım rıtlı 1/3 df.'a, bademli şekerin rıtlı ise 14 df.'a, bir öküz ise 100 miskalin (13.000 bakır dirhem) altına satıldı.¹³⁸ H. 808'de (M.1406) fülûs yani bakır para değer kaybetti. Bu yüzden kaos yaşandı. İbn Hacer bakırın şimdiye kadar bu kadar ucuzlamadığını belirtmektedir. Bu arada hayvan fiyatları da çok ucuzlamıştı. Kahire'de bir satıcı sabah vaktinde pazara bir baş hayvan getirmiş olup onun değeri 20 miskal altının üzerindeydi. Öğle olduğunda bu malın fiyatı 4 miskal altına, sonra 3, daha sonrada ise 2,25 miskal altına inmişti. Bakırın tekrar değer kazanması için Sultan Ferec, rıtlını 6 dirhemden 12 dirheme yükseltti. Daha sonra ise onu 24 dirheme çıkardığını ilan etti. Mısır'da bakır azalmıştı. Sultan onun tükeneceğinden korkarak daha hafif bakır dirhemler kestirdi. Bakırın bir rıtlının fiyatı 30 dirhemden fazlaya satılmaktaydı.¹³⁹

H. 808 Zilhiccesinde (M. Mayıs 1406) Said bölgesinde veba yayıldı. Asyut¹⁴⁰ şehrinde 5000 ve Butic¹⁴¹'de ise 3500 kişi veba salgınından hayatlarını kaybettiler. Bu bölgenin yerleşim yerlerinde çok fazla insan öldüğünden nüfus azalmış ve ortalık tenhalaşmıştı. Bu veba salgını bahar mevsiminde hafifledi.¹⁴²

H. 808 Zilkadede (M. Nisan 1406) buğdayın irdebini 120 df.'a kadar inse de daha sonra hızla yükselmişti. Bunun üzerine kıtlık başlamış ve Kahire çarşılarında ekmek bulunmaz olmuştu. H. 808'de (M.1406) bir yandan kıtlıktan diğer yandan da Şam bölgesindeki karışıklıklardan dolayı çok az kişi hacca gidebilmişti. Suriye şehirlerinden ancak 500 kişi hacca gidebilmişti.¹⁴³ H.808 Ramazanında (M. Şubat 1406) ise Şam'da Memlûk ümerası arasındaki çatışmalardan dolayı pahalılık olmuştu. Bilhassa Halep valisi Demirtaş ile Cekem arasındaki mücadele fiyatların artmasına neden olmuştu. Şam'da bir çuvalı buğday 600- 700 dirheme çıkmıştı. Kıtlık sırasında fakir ve kimsesizler şehrin naibi tarafından bir meydanda toplatılmış, zenginlere, ümeraya, kadriya ve tüccarlara dağıtılarak onların bakımları sağlanmıştır. Bu uygulama ile Dimaşk ahalisinden fakir olanların sıkıntıları hafiflemiştir.¹⁴⁴

H. 809'da (1406 Temmuz) Nil taşmış ve araziyi sulamıştır.¹⁴⁵ H. 809'un başında

¹³⁵ El-Makrîzî, C. IV/I, s.18;

¹³⁶ Menfulut; Mısır'ın güneyinde bir kaza merkezidir.

¹³⁷ El-Makrîzî, C. IV/I, s.18.

¹³⁸ El-Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.19.

¹³⁹ İbn Hacer, İnba, C. V, s.318.

¹⁴⁰ Asyut: Mısır'ın güneyinde Said bölgesinin şehirlerinden biridir.

¹⁴¹ Butic: Said bölgesinin şehirlerinden biridir.

¹⁴² El-Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.19-20; Ayalon, David Neustadt, "The Plague and Its Effect Upon the Memlûk Army", Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS), 1946, s.67.

¹⁴³ El-Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.22.

¹⁴⁴ İbn Hacer, İnba, C. V, s.297.

¹⁴⁵ İbn Tagribirdî, Nücûm, C.XIII, s.121.

(M. Haziran 1406) Kahire’de fiyatlar şöyleydi: altının miskali 135, ifrantî dinarı 115, buğdayın irdebbe 130, arpa ve ful ise 100 df.’tu. Bakırın bir rıtlı ise 6 df.’tu. Gümüş dirheme gelince piyasada bulunamaz olmuş ve tedavülde değildi. Bir Kâmiliye dirhemi ise 6 df’tan işlem görmekteydi. Bu dönemde geçimlerini devletten aldığı maaşla sağlayan askerler, vakıflardan sağlayan talebeler, fakih ve muhaddis gibi ilim erbaplarının durumları kötüleşmişti. Piyasada bulunmayan gümüş dirhemini değeri hızla artarak 100 df’a kadar çıkmıştı. Yine dinar da bulunamadığı gibi gümüş ve altın para ile alış veriş yapılmamaktaydı. Devlet asker ve diğer kamu görevlilerine sadece bakır dirhemle ödeme yapmaktaydı. Bakır dirhemlerin değer kaybetmesi yüzünden onlar müşkül duruma düşmüşlerdi. Başta sanayi olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışan işçilerin ücretleri de artmıştı. Daha önce bir işçi bir yevmiye için bir dirhem alınırken şimdi 5 dirhem istemeye başlamıştı. Bu durumdan esnaf, tüccarlar ve iktâ sahiplerinin de büyük zararı olmuştu. Mesela bir iktâ sahibi daha önce bir feddân¹⁴⁶ araziden 6 dirhem alırken, şimdi hiç alamaz olmuştu. Çünkü masraf arttığı için elde edilen gelir oraya gitmekteydi. Bu süreç içinde Mısır’da her şeyin fiyatı arttı. Çiftçiler pahalı olduğu için tarlalarına ekecek tohum bulamadılar. Ancak hasat sonunda elde ettikleri ürünle aldıkları tohumun parasını ödemeyi vaat ederek ekim yapabildiler. El-Makrîzî bu krizin sebebi olarak sultan ve ümerayı göstermektedir. Çünkü başta muhtesip olmak üzere yetkililer yüzünden dirhemini değeri düşmüştü. Sultanın Memlûklarına verilen maaş ise artmıştı. Öyle ki sultan her ay memlûklarına ve hizmetçilerine 1 milyon 200 bin dirhem maaş dağıtmaktaydı. Bunun yanında askerlerin yemek ve elbise masrafları ile atlarının yem masrafları da vardı. Bundan başka sultan diğer çalışanlarının her birine de aylık 400-500 dirhem harcamaktaydı. Daha önce bu rakam altından 5 miskal olup o da 100 df. etmekteydi. Altın ve gümüşün fiyatı da çok yüksekti. Devletten maaş alanlar fülûstan başka bir şey almıyorlardı. Gümüş para kestirme işi tamamen kaldırılıp, bakırdan para darp edilmesi artmıştı. Piyasa da altın ve gümüşün azlığından dolayı bakır dirhem çoğalmıştı. Sultan Ferec’in sık sık Şam tarafına sefere çıkması sebebiyle ordunun masrafları arttığı gibi seferlere para götürme de güçleşmişti. Bu yüzden bakırdan kesilen fülûsun ağırlığı da artırılarak bir fülûs 5 veya 6 kırata çıkarıldı. Bu durum bir süre devam etti. Bir arada asker ve memurlara maaş ödenemedi. Bu durum bilhassa ilim erbapları arasında sıkıntı ve kargaşaya sebep oldu. Tarihçi el-Makrîzî bu sırada Mısır’daki bu krizin çıkmasına iki adamın sebep olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri Sadeddin İbrahim b. Gurab diğeri ise Cemaleddin Yusuf el- Üstâdar’dı. İbn Gurab, Zahir Berkûk zamanından beri Nazirü’l- Has’a¹⁴⁷ bakıyordu. Bu adam piyasadan çok altın toplayarak onun fiyatının artmasını sağlamıştı. Cemaleddin Yusuf el- Üstâdar ise arazi fiyatlarını artırmak için çabalamıştı. Çünkü Sultan Berkûk öldüğünde, araziye ellerinde tutan ümeranın çoğu onun adamlarıydı. Bunlar arazi fiyatlarını yüksek tutarak servetlerini artırmak istediler. Sultan Ferec tahta çıktığında babasının adamları ülkeyi idare etmekteydiler. Sultanın yaşının küçük olmasından istifade ederek servetlerine servet eklediler. Arazi fiyatlarının artması burada çalışan

¹⁴⁶ Feddân: alan ölçüsü birimi olup Memlûklar zamanında Mısır’da 3464 metrekaaredir. Bkz. Kopruman, *Mısır’ın Malî ve İktisadî Durumu*, s.170.

¹⁴⁷ Nazirü’l-Has: Mısır’da Muhammed b. Kalavun tarafından kurulan bu makam, sultanın özel mal varlığı ve hazinesinin işlerini yürütmekle görevli olan memurun adıdır. Bkz. Yiğit, s.198.

işçilerin de ücretlerinin artmasına neden oldu. Bu sebeplerden dolayı Mısır şehirleri harap hale gelmiş ve uzun süre bu durum devam edip gitmiştir. Pahalılık ve kıtlık zamanlarında her zaman muhtesipler suçlanırdı. Bunda da böyle olmuş ve Sultan Ferec, Mısır muhtesibi el- Huvv'yi azlederek yerine Şemseddin Muhammed b. Abdulhalik el-Münavî'yi getirmişti. Bu sıkıntılı anlarda Sultan Ferec sefere çıkacağından dolayı 3.000 Memlûk askerinin her birine 40 miskal altın değerinde maaş dağıttı. Bu sırada bir miskal altın 130 dirhemden 150 dirheme çıkmıştı. Bundan dolayı büyük zarar oldu. Bu tarihlerde inek etinin rıtlı 7 ve koyun etinin rıtlı ise 9 df. oldu. Bu kriz sırasında esnaf Sultan ve adamlarının zulmünden korktuğu için çarşıları boşaltılar.¹⁴⁸

Sultan Ferec tahta geri döndükten sonra iktidarını güçlendirmek için Emir Kutluboğa el- Kerekî ve Emir Aynal Hatip el- Alaî ile kardeşleri Abdülaziz ve İbrahim'i İskenderiye'ye sürgüne göndermişti. Sultan bu emirlere ve kardeşlerine günlük 5000 dirhem para vermekteydi.¹⁴⁹ Çok geçmeden Sultan Ferec, H.809 Rebiyülevvel ayının 7'sinde (M.22 Ağustos 1406) kardeşi Abdülaziz'i bir gün sonra da diğer kardeşi İbrahim'i boğdurarak aileden saltanatta hak iddia edecek kimseyi bırakmadı.¹⁵⁰

H.809 Rebiyülevvel'in 11'inde (M. 26 Ağustos 1406) Sultan Ferec, daha önce Kahire muhtesibi atadığı el-Huvvî'yi azlederek yerine et- Tavi'l'i atadı.¹⁵¹ Daha sonra et-Tavi'l de azledilmiş ve İbn Şaban bu göreve getirilmişti. H. 809 Recebin 6'sında (M.17 Aralık 1406) İbn Şaban yeniden azledilerek et- Tavi'l bir kez daha hisbe görevine getirildi. Ancak Recep ayının 22'sinde (M. 2 Ocak 1407) et- Tavi'l yeniden azledilerek yerine Zeyneddin Hacı et-Türkmanî Kahire hisbesine getirildi. Ancak et- Tavi'l 7 gün sonra (9 Ocak) bu göreve geri döndü.¹⁵² Görüldüğü gibi kısa süre içinde hisbe görevinde birçok kişi göreve getirilip sonra azledilmekte ve bir türlü iktisadî sıkıntılıların üstesinden gelinememekteydi.

Mısır'daki İktisadî krizin müsebbibi olarak görünen Fahreddin İbn Gurab vezir olarak görevine devam etmekteydi. Cemaleddin'nin de Üstâdârlık¹⁵³ görevinin yanında H.809 Şaban ayının 7'sinde vazife-i vüzera ve nazırü'l-has görevlerine atandığı anlaşılmaktadır. El-Makrîzî tarafından olayların müsebbibi olarak görülen İbn. Gurab ise Recep ayı içinde etin fiyatını ucuzlatmak için Memâlûkü's- sultaniye, ümera ve diğer görevliler için hayvan kestirerek onlara birer rıtlı eti 8 dirhemden sattırdı. Böylece devlet asker, ümera ve diğer çalışanlara et sağlama külfetinden kurtulmuş oldu. Bu iş için her gün İbn Gurab 50.000 dirhem para harcadı. Ülkeyi içine düştüğü durumdan kurtarmak için vezir büyük gayret göstermekte ve ahaliye de yiyecek dağıtmaktaydı. H. 809 Şaban ayının 15'inde altının miskalinin 120 ve ifrantî dinarının ise 100 df. Olması

¹⁴⁸ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.27-31.

¹⁴⁹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.31.

¹⁵⁰ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.33.

¹⁵¹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.32.

¹⁵² El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.38.

¹⁵³ Üstâdâr: Memluklarda sultana ait dairelerin tamamının gelir ve giderlerini tanzim eden, buradaki görevlileri idare eden ve onların ihtiyaçlarını karşılayan ve sultanla birlikte sefere katılan kişidir. Bu göreve saray ağalığı da denmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Fatih Yahya Ayaz, Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı, Üstâdârlık 1250-1382), Marmara Üniv, İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2008, s. 54-55.

ilan edildi. Ancak bu sınırlamaya rağmen altının miskali 135 dirheme çıktı. Bu arada fiyatlarda bir miktar inme olmuştu. Buğdayın irdebbi 60, arpanınki 35, ful ise 25 df. olmuştu. Her biri 10 evak ağırlığında olan 3 ekmeğin bir df olması kararlaştırılmıştı. Bu müdahale yeniden ekmeğin bulunamamasına neden oldu. Bir süre sonra ekmeğin ağırlığı azaltılarak 9 evak olması ilan edilince bir rahatlama oldu. Bu sırada kargaşa yüzünden bazı tüccarların mallarına da el konulmuştu.¹⁵⁴

H. 809/M. 1407 Veba Salgını

H. 809 Şevval ayında (M. Nisan 1407) Kahire’de ölümcül bir veba salgını başlayıp her gün 250 kişinin öldüğü divan kayıtlarına girmektedir. Başka yerlerde de ölen insanlar olup bu sayıya dâhil değildi. El-Makrîzî ilerleyen günlerde vebanın şiddetlendiğini belirterek Kahire’de günde 11 hanûtun¹⁵⁵ her birinden 50’şer cenaze kaldırıldığını, cenazeleri taşıyacak tabut bulunamaz olduğunu ve her tabutta üç cenaze taşındığını belirtmektedir. Daha sonraki günlerde ölü sayısı günlük 1500’e kadar çıkmış ve sokaklar boşalmıştı. Müellif başka yerlerde ölenlerin bu sayıya dâhil olmadığını yazmaktadır. Bu salgında hayatını kaybedenlerin daha çok gençler ve çocuklar olduğu belirtilmektedir. Bunun da sebebi bilhassa gençlerin hastalıklara karşı daha dayanıksız olmaları çocukların ise bağışıklık sistemlerinin gelişmemesinden kaynaklandığı olabilir. Kahire’nin kuzeyinde Münifiye şehrinde günlük ölü sayısı 144’e kadar çıkmış, toplam 4400 kişi ölmüştür. Burada da ölenlerin çoğu çocuklar ve yabancılarıdır. Ölenler diğer yerlerde olduğu gibi üst üste defnedilmiştir.¹⁵⁶ El- Aynî H.809 yılında Kahire’de veba salgınının Ramazan ayında (M. Mart 1407) çıktığını haber vermektedir.¹⁵⁷ Bu veba salgınında Şeyh Şehabeddin Ahmed b. Abdullah el- Acemi el- Hanbali de vefat etmiştir.¹⁵⁸ Zilkade ayında et- Tavi’ın azli üzerine Kahire muhtesipliğine Taceddin Muhammed b. Ahmed b. Ali atandı. Ancak bu şahıs kısa süre sonra azledildi ve İbn Şaban yeniden hisbe görevine getirildi. Bu arada insanlar arasında hastalıktan ölenlerin sayısı arttı. Salgın hastalık sebebiyle kavun ve karpuz gibi meyvelerin fiyatı artıp bir karpuzun 270 df.’a kadar çıktığı yazılmaktadır.¹⁵⁹ İbn Hacer H. 810’da (M. Ocak 1408) Mısır’da vebanın şiddetlendikten sonra kesildiğini haber verirken¹⁶⁰, el- Aynî ise geçen sene çıkan vebanın hala devam ettiğini yazmaktadır.¹⁶¹

H. 809’da (M.1407) Şam (Suriye) bölgesinde bilhassa ümera arasındaki karışıklık yüzünden pahalılık ve kıtlık hüküm sürmekteydi. Kıtlık ve pahalılık sebebiyle Dımaşk naibi Nevruz tüccarların malına el koymuş ve birçok insanı mağdur etmiştir. El-Aynî bu günleri Timur’un Suriye bölgesini istila ettiği günlere benzetmektedir.¹⁶²

H. 810’da (M. 1407 Temmuz) Nil zamanında taşarak Mısır arazisini

¹⁵⁴ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.39-40.

¹⁵⁵ Hanût: Cenazelerin yıkanıp kefenlendiği gasilhane.

¹⁵⁶ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.42-43.

¹⁵⁷ El- Aynî, s.255.

¹⁵⁸ El- Aynî, s.258.

¹⁵⁹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.43.

¹⁶⁰ İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.53.

¹⁶¹ El- Aynî, s.262.

¹⁶² El- Aynî, s.255.

sulamıştır.¹⁶³ Bu yılın Muharrem ayı (M. Haziran 1407) girdiğinde Kahire’de İfranti dinarı 40 ve dirhemü’l-kamiliye (gümüş dirhem) ise 5 df’tu. Kahire çarşılarındaki kasap dükkânlarında koyun etinin ritli 9 ve ineğin ki ise 7, buğdayın irdebbi ise 180 df’tu.¹⁶⁴ 810 yılı Rebiyülevvel ayında (M. Ağustos 1407) et- Tavi’l’in azli üzerine İbn Şaban, muhtesiplik görevine geri döndü.¹⁶⁵ Bir süre sonra da İbn Şaban muhtesiplikten azledilerek yerine Şemseddin getirildi.¹⁶⁶

H. 811 Muharreminde (M. Mayıs 1408) buğdayın irdebbi 100, arpa 70, ful 60 df.’tu. Altının bir miskali ise 40 df.’tu.¹⁶⁷ Nil taşma seviyesine çıkınca H.811 Saferinin 8’inde halicin (M. 3 Temmuz 1408) kapısını açılarak araziye su bırakıldı.¹⁶⁸ H.811 Ramazanın 4’ünde (M. 21 Ocak 1409) Sultan Ferec, işlenmemiş altınla alım ve satımı yasaklayınca altının miskali 170 df.’a fırladı. Bir dirhem ise 2 evkiyeydi. Bu durum yeni bir krizin çıkmasına neden oldu. Altın işlemeciliği ile uğraşan kuyumcular büyük zarar etti. Altından süs eşyası, bilezik ve elbiselerin üzerine altın işlenmesi yasaklandı. Bu iş ile uğraşan ve geçimlerini buradan sağlayan esnaf büyük zarar etti. Ortalık karşınca Emir Cemaleddin Üstâdâr çarşı esnafının toplanması için emir yazarak yasakları hafifletti. Bunun üzerine insanlar sakladıkları altınları çıkararak satmaya başladılar. Ancak bu durum altının fiyatını düşürmediği gibi daha da yükseltti.¹⁶⁹ 811 Ramazan ayında (M. Ocak 1409) Şeyh Mahmud, Dımaşk’ta bakır dirhem bastırdı. 6 bakır dirhem bir gümüş dirhem değerinde olacaktı. Bakırın bir Dımaşk ritilinin değeri iki seneden 8 dirhem olarak devam etmekteydi. Bu düzenleme ile bir ritil bakır 12 dirhem oldu. Yeni basılan dirhemlerin ağırlığı da 1 dirhem (2,95) gram oldu. Mısır’da basılan dirhem ile Suriye’de basılan dirhem ağırlığı ve değeri farklı olunca ahali arasında zararlar arttı.¹⁷⁰

H. 811 Şevval ayında (M. Şubat 1409) Kahire’de bir miskal altının değerinin 100 df. olması ilan edilince insanlar ellerindeki altınları saklamaya başladılar. Bundan dolayı bilhassa altının fiyatı aşırı şekilde yükseldi. Zilkade ayının 4’ünde (M. 21 Mart 1409)Kahire’de altının 1 miskalinin 100 dirhem, ifrantı altının 80 olması ilan edildi. Bu sırada Sultan Ferec, isyan halinde olan Dımaşk valisi Şeyh Mahmud ile Nevruz’a Suriye’ye sefere çıkmıştı. El- Makrîzî bu krizin sebebi olarak Sultanın Kahire’de bulunmamasını göstermektedir.¹⁷¹ Bu arada tutuklanan Vezir Fahreddin b. Gurab Zilkadenin 15’inde (M. 1. Nisan 1409) hapisneden çıkarılarak Emir Cemaleddin Üstaddar’ın evine nakledilmişti. Daha sonra Kahire valisi Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Et- Tablavi’nin evine hapsedilen İbn Gurab burada vefat etmiştir. Bu şahıs Sadeddin İbn Gurab’ın kardeşiydi. Zilkade’nin 21’inde (M. 7 Nisan 1409) Kahire’de altının miskalinin 120, dinarü’l-müşahhas ve dinarü’n-Nasriyenin ise 100 df

¹⁶³ İbn Tagribirdî, Nücüm, C.XIII, s.124.

¹⁶⁴ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.51.

¹⁶⁵ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.58.

¹⁶⁶ El- Aynî, s.263.

¹⁶⁷ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.67;El- Aynî, s.277.

¹⁶⁸ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.68;El- Aynî, s.279; İbn Tagribirdî, Nücüm, C.XIII, s.126.

¹⁶⁹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.82.

¹⁷⁰ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.83;El- Aynî, s.281.

¹⁷¹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.84.

olması ilan edildi.¹⁷² Bu sırada Mısır'da tahılın fiyatının ucuz olduğu görülmektedir. Buğdayın irdebbi 100 ve arpa 70 df.'a bulunurken altının miskali ise 140 df'a çıkmıştı.¹⁷³ Görüldüğü gibi 811 (m. 1409) yılında Mısır'da dinar ve dirhemlerin değeri konusunda bir kriz yaşanmakta ise de gıda maddeleri bulunabilmekte ve fiyatları normal seviyedeydi.

H. 812'de (M. 1409) Nil normal seviyesinde taşmış olup herhangi bir kuraklık ve kıtlık yoktu.¹⁷⁴ Ancak paranın rayicinin istikrarsızlığı yüzünden bir kargaşa yaşanmaktaydı. Bu yılın Muharrem ayında Dinarü'l- Herce 120 df. değerindeydi. Buğdayın irdebbi 150 df.'a satılmaktaydı.¹⁷⁵ Kahire muhtesibi olarak görev yapan el- İbrî, Muharrem ayında azledilerek İbn Şaban bu göreve getirilse de üç gün sonra azledilmiş ve tekrar el- İbrî görevine dönmüştür. El- İbrî, ise Sultanı babasının türbesinin bulunduğu Babü'n- Nasır'da ziyaret ederek yeniden görevine dönmeye muvaffak olmuştu.¹⁷⁶

H. 812 Safer ayında (M. Haziran 1409) Humus, Hama ve Tarblus şehirlerinde veba salgını görülmekte olup binlerce insan ölmüştü.¹⁷⁷ Cemaziyülâhırın 9'unda (M. 19 Ekim 1409) Şemseddin Muhammed et- Taviil, İbn Şaban'ın azli üzerine Kahire muhtesipliğine getirilmişti.¹⁷⁸ Bu arada Sultan Suriye'deki asi valilerinin üzerine sefere çıkmıştı. Üsdâdâr Cemaleddin ise sultana ihanet ederek Şeyh Mahmud ve Nevruz tarafına geçmişti. Bu yüzden o tutuklanmıştı ve malı müsadere edilmiştir. Cemaziyelahirin 11'inde (M. 21 Ekim 1409) Üstâdâr Cemaleddin, İbnü'l- Heysem evinde gözetim altında tutulurken buradan bir küfeye konularak deve üstünde Emir Hüsameddin Hüseyin el- Ahval'in evine nakledilmişti. Daha sonra burada idam edildi ve kafası kesilerek sultana gönderildi. Daha sonra sultan onun kafasını geri göndermiş ve vücuduyla birlikte defnedilmiştir.¹⁷⁹

H. 7 Receb 812'de (M.15 Kasım 1409) et- Taviil'in azli üzerine İbn Şaban yeniden Kahire muhtesibi oldu. İbn Şaban, Recep ayının 18'inde (M. 26 Kasım 1409) geri azledildi. Nil biraz yükselmiş sonra ise aşağıya inmişti. Bu yüzden Şaban ayında (M. Aralık 1409) buğdayın irdebbi 300, arpa 200, bir yük saman 120, koyun etinin rıtlı10 df'a çıkmıştı. Şaban ayında (M. Aralık 1409) İbn Şaban Yakub'un azli üzerine Kerimeddin el- Huvvî muhtesipliğe getirildi.¹⁸⁰ Şevval ayında (Şubat 1410) ise el- Huvvî'nin azli üzerine İbn Şaban hisbe görevine geri döndü.¹⁸¹

¹⁷² El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.85.

¹⁷³ İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.86.

¹⁷⁴ İbn Tagribirdî, Nücum, C.XIII, s.129.

¹⁷⁵ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.91.

¹⁷⁶ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.92.

¹⁷⁷ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.98; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.161.

¹⁷⁸ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.113; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.168-169.

¹⁷⁹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.113-114.

¹⁸⁰ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.116; El- Aynî, s.302; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.171; Dols, *The Second Plaque*, s. 174

¹⁸¹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.121; El- Aynî, s.299; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.172.

H. 813/M. 1410 Veba Salgını

El-Makrîzî, H.813 Muharrem ayında (M. Mayıs 1410) Şam şehirlerinde ve Filistin'de ölümcül bir veba çıktığını yazmaktadır. Bu salgın Trablus, Belka, Havran, Nablus, Aclun, Balis ve Dımaşk'ta etkili olmuştur. Aynı sırada Remle ve sahil bölgesi şehirlerinde de bitkilere zarar veren çekirge sürüleri ortaya çıkmıştır.¹⁸² el- Aynî ise vebanın Safer ayında (M. Haziran 1410) yayıldığını Hama, Humus ve Trablus'ta pek çok kişinin öldüğünü belirtmektedir.¹⁸³ İbn Hacer ise ayrıntıya girmeyerek bu vebayı büyük salgınlardan biri olarak kabul etmektedir.¹⁸⁴ Şam bölgesindeki bu veba salgınının Mısır'a bulaşıp bulaşmadığı hakkında kaynaklar bir bilgi vermemektedirler. Ancak birkaç ay sonra Mısır şehirlerinde de bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Mısır'da bu salgın Ramazan ayında (M. Aralık 1410) başlamış olup her gün pek çok insan ölmüştür. Bu dönemin Mısır kadılarında Meceddin b. Fazlullah yazdığı şiirde vebanın Şaban ayında (M. Kasım 1410) çıktığını, Ramazanda şiddetlendiğini ve oruçlu günlerde devam ettiğini ve bayramda ise zayıfladığını belirtmektedir.¹⁸⁵ Bu veba salgını görünürken Sultan Ferec, isyan halinde olan ve Anadolu'ya kaçan Şeyh Mahmud ve Nevruz'u takip için Antep- Maraş üzerinden Elbistan'a kadar gelmişti. Asi komutanlar ise gizlice Suriye'ye dönünce Belka bölgesinde vebaya yakalanmışlardı. Onların yanında bulunan memlûk komutanlarından Emir Temürboğa el- Meştub ve emir Aynal el- Celali el-Münkad başta olmak üzere pek çok memlûk askeri veba salgınından hayatlarını kaybetmişlerdir.¹⁸⁶ Bir süre devam eden Şam'daki veba salgınından 50 bin kişinin öldüğü ve bu yüzden de bölgede nüfusun azaldığı, köylerin boşaldığı ve ziraatın yapılamadığı yazılmaktadır.¹⁸⁷

H. 813 yılında (M. Temmuz 1410) Nil nehri zamanında taşmış olup Mısır'da Nil'den kaynaklanan bir sıkıntı yoktu.¹⁸⁸ Bu sırada Sultan Ferec, asi Şeyh Mahmud ve Nevruz'u takip için Suriye'ye dördüncü seferine hazırlanmaktaydı. Bu siyasi karışıklıktan dolayı dönemin müellifleri El- Makrîzî ve el- Aynî Memlûk ülkesinde iktisadî sıkıntının yaşandığına işaret etmektedirler. Bu ihtilaflar yüzünden altının miskali 180, dinarü'l-Müşahhas 160, buğdayın irdebbi 200 df.'a çıkmıştı. Bu arada Mısır'da şiddetli rüzgârlardan dolayı ekinler yere yatmış ve büyük zarar olmuştu. Bu sırada bir ritil bakır 6 ve bir ritil gümüş ise 12 df'tu. Bir dirhem-i kâmil ise fülûstan 6 veya 7 df'tu.¹⁸⁹ H.813 Safer ayında (M. Haziran 1410) yetkililer bir ritil bakırın değerinin 6 dirhemden 12 dirheme çıkardılar. Altının miskali ile 200 ve Dinarü'l-Müşahhas ise 180 df'tu. Paranın değeri konusunda ortaya çıkan ihtilaftan dolayı Kahire çarşıları karışmış ve esnaf dükkânlarını kapatarak alış verişi durdurmuşlardı. Başta ekmek olmak üzere gıda maddeleri bulunamaz olunca ahali büyük sıkıntılara göğüs germek zorunda kaldı. İdareciler ekonomik krizi önleyecek tedbirler alamayınca ahali

¹⁸² El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.132;El- Aynî, s.321.

¹⁸³ El- Aynî, s.301.

¹⁸⁴ İbn Hacer, Bezlû'l- Maun, s.369.

¹⁸⁵ İbn Tagribirdî, Nücüm, C.XIII, s.129.

¹⁸⁶ El- Aynî, s.312.

¹⁸⁷ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.179; Ayalon, s.67.

¹⁸⁸ El- Aynî, s.302; İbn Tagribirdî, Nücüm, C.XIII, s.133; İbn İyas, s.308.

¹⁸⁹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.131; El- Aynî, s.308; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.229.

Cuma namazı sonrası camilerin önünde toplanıp bağırıp çağırmaya başladılar. Bunun üzerine Sultan Ferec, kızarak ümerayı huzuruna çağırdı. 25 Muharrem 813'te (M. Mayıs 1410) Sultan ümerası ile toplantı yaptıktan sonra bakırın bir rıtlının 9 dirhem olduğunu ilan etti. Bu durum esnaf ve ahalinin bir süre sakinleşmesine sağladı. Tekrar çarşılarda ekmek ve gıda maddeleri bulunmaya başladı. Ancak iki gün sonra tekrar bakırın rıtlı 6 df.'a indirildi. Bu sırada ortaya çıkan pahalılığın sebebi Sultanın ümerası ile savaşmak amacıyla Suriye'ye sefer hazırlıkları yapmasından kaynaklanıyordu. Çünkü sefer için nal, demir ve diğer şeylerin satın alınması fiyatların artmasına neden olmuştu. Bu arada fülusun rıtlı 12 dirhem olmuştu. Gümüş para da bulunamıyordu. Hatta siyah gümüşten para kestirip insanları aldatıyorlardı. Siyah gümüşün rıtlı 12 dirhem, Nühasü'l-meşkük yani saf bakır rıtlı 6 dirhemdi. Devlet piyasadan 10000 küfe bakır toplamıştı. Her küfenin ağırlığı 100 rıtlı olup ondan 600 dirhem kesilmekteydi. Sultan Ferec piyasadan toplanan ve fülüs kestirmek istediği bu bakırları ordunun Şam seferine harcamak üzere Kahire kalesine taşıttı. Bu yüzden 1 rıtlı bakır 15 dirheme çıktı. Bir küfe bakırdan 600 dirhem kesilmekteydi. Bu toplanan bakırlarla 1500 Memlûk askerine maaş dağıtılmaktaydı. Bir süre sonra yeniden bakırın rıtlı 6 dirheme indi.¹⁹⁰ Bir müddet sonra fiyatlar yeniden hareketlenerek Kahire'de buğdayın irdebbi 250, arpa 150, bakla 160, etin rıtlı 12, zeytinyağı 6, balın kantarı 700-800 ve sabun 10 dirhem oldu. Sultan sefere çıktığında buğdayın irdebbi 120, arpanın 60 ve baklanın ki 90 df'tu.¹⁹¹

H. 813 yılı sonunda (Mart 1411) buğdayın bir irdebbi 130, arpanın 80 ve baklanın ki 100 df'a satılmaktaydı. Sultan Ferec senenin başında Şam'a ilerlediğinde dinarü'l-İfrantınin 180 ve miskalü'l-hercenin ise 200 df olmasını ilan etmişti. Ancak ifrantı 200 ve herce ise 220 df.'tan işlem görmekteydi. Sultan Ferec bilhassa İslami paraya rağbeti artırmak için Üstâdar Cemaleddin'e emir vererek kendisi adına H.811'de (M. 1408) Dinarü'l-Nasırî'yi bastırdı. Daha önceden basılan ve tedavülde olan Dinarü's-Salimî ise yasaklandı. Bu parayı emir Yelboğa es-Salimi valiliği zamanında bir miskal, yarım miskal ve çeyrek miskal şeklinde farklı ağırlıklarda bastırmıştı. Farklı çeşit ve ağırlıkta para basılmasından dolayı muamelede mesele çıkmakta ve bundan dolayı da insanlar paraları tartmaya kalkışmaktaydı. Ayrıca Mısır piyasasında sahte paralar da tedavülde bulunmaktaydı. İslam ahalisinin sikkesi olan ve Herce denilen dinar ise sadece İskenderiye darphanesinde basılmaktaydı.¹⁹² Sultanın kendi adına yeni dinar bastırmasını insanlar hoş karşıladılar. Bu para İfrantî dinarı ile aynı ağırlıktaydı. Amaç ülkede para istikrarını sağlamak ve İslami dinarlara halkın ilgisini artırmaktı. İfrantî dinarı ile aynı ağırlıkta ve rayiçte olan Dinarü'l-Nasırî'ye rağbet arttı ve bundan dolayı da Dinarü's-Salimi piyasadan çekildi. Fakat İfrantî ve Nasırî dinarı tedavüldeydi. Salimi dinarları ise para olarak değil de maden olarak kabul edilmekteydi. Yani tedavülü yasaklanmıştı. İfrantî dinarı sultanın gücünü kırmak için onun darphanesinin dışında darp edilen bir paraydı. Bunun yanında Mısır'a Türk ülkelerinden et- Türkî denilen paralar da getiriliyordu. Ayrıca Mısır'a Mağrip ülkelerinden dinarlar da getirilmekteydi. Bu dinar bir miskal ağırlığında olup İslam sikkeleri ölçüsündeydi. Bu dinarların içinde İskenderiye'de basılanlar da vardı. Fülûsa gelince Mısır diyarının esas

¹⁹⁰ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.134.

¹⁹¹ El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.138-139; El- Aynî, s.308.

¹⁹² El- Makrîzî, Sülûk, C.IV/I, s.165; İbn Hacer, İnbâ, C. VI, s.235; El- Aynî, s.332.

parası olup bütün alış verişler bununla yapılmaktaydı. Bu para her yerde imal ediliyordu. 1 rıtl bakırdan 6 df. darb edilmekteydi. Fıddatü'n-nukra'ya gelince onun bir dirhemi yaklaşık 13 fülüs dirhemdi. Buna fıddatü'l-Kamiliye de denmekteydi. Sultan Ferec zamanında bakır para değer kaybetmişti. Bunun sebebi bakırın içine demir katılmasıydı. Demirin bir kantarı 12.000 ile 20000 df. arasında satılırken bakırınki ise 20000 df'a satılmaktaydı. Siyah gümüşün bir dirhem ağırlığında olanı 13- 14 df değerindeydi.¹⁹³

813 Şaban ayının 11'inde (9 Aralık 1410) pek çok kez Kahire muhtesibi olarak görev yapan Kerimeddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. Numan b. Hibetullah el- Huvvî vefat etti. El- Makrîzî bu şahsı eleştirerek muhtesipliği zamanında çok kötü işlerin yapıldığını, onun, zamanın utanç verici bir kişisi olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁴ Aynı yılın Recep ayında (M. Ekim 1410) Kahire muhtesipliğini birkaç kez yapan Şemseddin Muhammed b. Abdulhalik el- Münavî et- Taviil de vefat etmiştir. El-Makrîzî bu kişinin Beytü'l-Mal, Nazırü'l-Kisve ve Nazırü'l-Efkaf görevlerinde de bulunduğunu ve cahil bir kişi olduğunu yazmaktadır.¹⁹⁵ Kendisi de birkaç kez muhtesiplik yapan el- Makrîzî'nin meslektaşları ile ilgili bu yorumları dikkat çekicidir.

H. 814 Rebiyülâhırının 18'inde (M. 9 Ağustos 1411) Nil taşma zamanında yükselmiştir.¹⁹⁶ Bir süre sonra Nil aşırı taşarak 23 zirâya kadar çıkmıştır. Bunun üzerine bostan ve bahçeler suya gömülmüş, büyük zarar olmuştur. Nil'in suyu yolları bile kaplamış ve insanlar bir yerden başka yere gidemez olmuştur. Hatta insanlar arazilerinin suya boğulduğunu görünce maniler söylemişlerdir.¹⁹⁷ El- Makrîzî, bu yılda bir rıtl bakırın 6, İfrantî ve Nasırî dinarlarının 190 df.'tan işlem gördüğünü, buğdayın irdebbinin 140, arpa ve baklanın ise 120 df. olduğunu yazmaktadır.¹⁹⁸ el- Aynî H. 814 Rebiyülevvel'inde (Haziran 1411) buğdayın irdebbini 140, arpanınkini 90, baklanınkini 160, koyun etinin rıtlı 6,50, inek etinin 6, peynirin 10, zeytinyağının 9 ve susam yağının 12 df olduğunu; dinarü'l-Mısırî 210, ifrantî 190 df.' tan işlem gördüğünü yazmaktadır. Recep (M. Ekim 1411) ayında buğday 100, koyun etinin rıtlı 9, inek eti 7, Mısır dinarı 225, ifrantî 200, Nasırî 195, Şevval ayında (M. Ocak 1412) ifrantî 210, Nasırî 200 ve Mısır dinarı ise 230 dirhem olmuştur.¹⁹⁹

H. 814 yılı Şaban ayında (Kasım 1411) İbn Yakub ed- Dımaşkî'nin azli üzerine Kahire muhtesipliğine yeniden İbn Şaban dönmüştür.²⁰⁰ Şevval ayında (Ocak 1412) zeytinyağının rıtlı 9, altının bir miskali 130, ifrantî Dinarı 210, dinarü'n- nasırî ise 200 df. oldu.²⁰¹ H.814 Zilkade ayında (M. Şubat 1412) Sultan Nasır Kahire'de bakırın rıtlının 12 df olmasını ilan etti. Daha önce olduğu gibi paranın değeri üzerindeki suni müdahale yeni bir krize sebep oldu. Kahire'de büyük bir endişe hâsıl olup çarşılar

¹⁹³ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.165-166; El- Aynî, s.332.

¹⁹⁴ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.169.

¹⁹⁵ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.170.

¹⁹⁶ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.180;El- Aynî, s.334.

¹⁹⁷ İbn Tagribirdî, Nücûm, C.XIII, s.137;İbn İyas, s.308.

¹⁹⁸ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.173.

¹⁹⁹ El- Aynî, s.337.

²⁰⁰ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.188; El- Aynî, s.336.

²⁰¹ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.193.

kapandı, ekmek ve diğer gıdalar bulunamaz oldu. Ahali orada burada toplanıp gösteriler yapmaya başlayınca bunu haber alan Sultan çok kızarak askerlerini halkın üzerine gönderdi. Ahaliden bazıları dövüldü, bazıları da tutuklandı. Bu tutuklanarlardan 10 kişi sultanın emriyle Babü'z-Züveyle'de idam edildi. İdam edilenlerin bazıları tüccar olup Sultanın emrine itaat etmemişlerdi. Sultan bu olayların sorumlu olarak gördüğü Keşfü's-Şarkiye valisi Nasireddin İbn Tablavî, Nakibü'l-Ceyş el- Hicazî ve Emir Teceddin'i tutukladı. Ancak sonra bunları serbest bıraktığı gibi onlara 120.000 dinar vererek askerlere ve ahaliye dağıtmalarını emretti. Alınan önlemler sayesinde ahali biraz rahatlamış oldu. Bu kargaşa bakır dirhemın değerine yapılan müdahaleden çıkmıştı. Bu arada olayda sorumlu olduğu gerekçesiyle Kahire muhtesibi İbn Şaban azledilerek yerine Zeyneddin Muhammed el- Huvvî getirildi. Sultan, Şeyh Mahmud ve Nevruz'u cezalandırmak için Suriye'ye beşinci ve son seferine çıkma hazırlıkları yapmaktaydı. Sultan her asker için 6000 bakır dirheme denk gelen 70 Nasırî dinarı dağıttı. Emirü'l-kebir Temürtaş el- Muhammedî'ye 3000, Emir Bektemir en- Nasırî'ye 3000, binler emirlerine 2000, tabihane emirlerine 500 ile 700 dinar arasında para dağıttı. Bu sırada Sultan kendisine ihanet içinde olduğu gerekçesiyle birçok adamını idam ettirdi. Kendi adamlarına uyguladığı bu şiddetten dolayı asker ve ümerasından pek çok kişi sultanı terk ederek Şeyh Mahmud ve Nevruz'un tarafına geçti. Bu durum sultanın rakipleri karşısında yenilgisinin en önemli sebeplerinden biriydi. Zilhicce ayı (M. Mart 1412) geldiğinde Kahire'de fülûsun rıtlı 6 dirheme indi. Bundan dolayı insanlar rahatladılar.²⁰² Sultan sefere hazırlık için Kahire'de pek çok at- deve, inek, altın, gümüş, elbise vesaire şeyler topladı. Bu arada Kahire muhtesibi İbn Huvvî azledilerek yerine Ali Zeyneddin Muhammede d- Demirî getirildi.²⁰³

H. 814'te (M. 1411) Mısır'da ne devletin hazinesinde ne de ahalinin elinde dirhem darp etmek için gerekli olan kırmızı bakır kalmamıştı. Bu durum devletin resmi parası olan dirhemü'l-fülûsun basılamaması anlamına gelmekteydi. Bundan dolayı Sultan Ferec, babası zamanında olduğu gibi Avrupa ülkelerinden bakır ithal ettirdi. Ayrıca tüccar, esnaf ve ahalden elindeki bakırları toplatarak yerine dinar verilerek hazineyi güçlendirdi.²⁰⁴ Devlet maaş ödeyecek bakır dirhem bulamayınca bunun yerine dinar dağıttı. Dağıtılan dinarlara karşılık olarak 500 kâffe bakır toplandı. Her kâffe bakırdan 500 bakır dirhem basılmaktaydı. Devlet hazinesindeki bakırı artırmak için tüccar veya çarşıdaki esnaftan ham veya işlenmiş bakır satın aldı.²⁰⁵

H. 815 yılının başında (M. 13 Nisan 1412) Sultan Ferec'in saltanatının sonlarında Kahire'de altının miskali 240, Ifrantî dinarı 220, Dinarü'n- Nasırî ise 210 df.'a çıkmıştı. Daha önceki uygulamalar da olduğu gibi muhtesip değişikliklerine gidilmişti. Bu arada Mısır'da kuraklık olmayıp bir bolluk yaşanmaktaydı. Bir feddân araziden 12 irdebb buğday hâsıl edilmişti. Bu yüzden de tahıl fiyatları biraz ucuzlamıştı.²⁰⁶ Sultan Ferec zamanında gayrimüslimlerden alınan cizye öyle azalmıştı

²⁰² El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.195-196; El- Aynî, s.340.

²⁰³ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.198; İbn Hacer, İnbâ, C. VII, s.2.

²⁰⁴ Necidî, s.118-119.

²⁰⁵ Necidî, s.137.

²⁰⁶ El- Makrîzî, Sülûk, C. IV/I, s.204-205; İbn Hacer, İnbâ, C. VII, s.76.

ki bu 2500 dinardı. Oysaki ondan sonra bu rakam 10.000 dinara ulaşmıştı.²⁰⁷

El-Makrîzî, Sultan Ferec'in öldürülmesi üzerine, yukarıda uzun olarak bahsettiğimiz onun döneminin kısa bir değerlendirmesini yapmaktadır. Buna göre: Ferec zamanındaki yanlış yapılan işler sebebiyle Memlûk Devleti'nin Mısır ve Suriye toprakları yani doğuda Fırat'tan batıda Nil'e kadar olan beldeleri harap hale gelmiştir. H. 803'te (1400), Timur'un, Şam (Suriye) ülkesine girmesiyle Haleb, Hama, Baalbek ve Dımaşk harap olmuştur. Timur'un askerleri Şam ahalisinden sayılamayacak kadar insan öldürmüştür. Dımaşk'ta ağaçlar kesilmiş, evler yıkılmış ve hayvanlar tükenmiştir. Şam bölgesinden birçok insan hayvanlarını ve köpeklerini dahi yanına alarak Mısır'a kaçmıştır. Filistin şehirleri de harap olmuş ve Kudüs'te Mescidü'l-Aksa caminde öğle namazı sırasında imamın arkasında iki kişiden fazla insan kalmamıştı. 806'da Mısır diyarında pahalılık ve kıtlık ortaya çıktı. Yetkililerin aldığı tedbirler bir işe yaramamış ve fiyatlar yükselmişti. Tarım alanlarında çalışan İşçilerin ücretleri ve tahıl fiyatları artmıştı. İslamî dinarın darbu durmuş ve paraların değeri kargaşa çıkmıştır. Bunun yanında Avrupa ülkelerinden getirilen dinarü'l- müşahhasa rağbet artmıştır. Bu yüzden Sultan Ferec kendi adına Nasırîye dirhemlerini çıkardı. Altının fiyatı yükselip bir miskali 240 dirheme çıktı. Bunun gerçek değeri 20 dirhemdi. Ferec Döneminde Mısır'da ziraî hayat zarara uğramış, Mısır'da köprüler ihmal edilmiş ve bundan dolayı da insanlar büyük sıkıntı çekmişlerdir. Bu süreç içinde başta tüccar ve esnaf olmak üzere ticaret erbabının zararları arttı. Mısır şehirleri iktisadî çöküntüye uğradığı için dışarıya mal ihraç edilemedi. Kıtlıktan, açlıktan ve salgın hastalıktan ölümlerin fazla olması sebebiyle Mısır'ın nüfusu azaldı. Sultan Ferec ile ümerası arasındaki mücadeleden Mısır ve Şam'da fitne arttı. Bu yüzden Ferec Şam'a birçok sefer düzenlendi. Bu seferler sebebiyle askerlere para dağıtılması, at ve silah temini gibi masraflardan dolayı hazinenin durumu kötüleşti. Ferec bu seferler için Mısır'dan 1.000.000 dinardan fazla para sarf etti. Bu buhranlar Mısır'ın başta Kahire, İskenderiye, Gize, Feyyum şehirleri olmak üzere Buheyra²⁰⁸, Şarkiyye²⁰⁹, Garbiyye²¹⁰, Bilad'üs-Said bölgesi şehirlerine ve köylerine yayıldı. Buralar yaşanmaz hale geldi. Buralarda bir cuma günü 40'dan fazla yerde hutbeler iptal²¹¹ oldu. Mısır'ın güneyindeki Asvan (Asuvan) sınırı da bu tahribattan ve krizden nasibini aldı. Bu bölgede Müslümanların yaşadığı yerlerde devlet yetkilileri ve sözü dinlenen kimse kalmadı. Said bölgesinin bütün şehirleri harabe haline geldi. Kahire ve etrafındaki yerlerin emlakının yarısı harap oldu. Bu buhran, tahribat, açlık ve salgın hastalıktan Mısır ahalisinin 1/3'ü öldü. El-Makrîzî fitne günleri olarak adlandırdığı bu zamanda Mısır'da birçok insanın öldürüldüğünü, şarap ve çeşitli içkilerin tüketiminin arttığını ve gayrimeşru ilişkilerin

²⁰⁷ İbn Hacer, İnbâ, C. VII, s.73.

²⁰⁸ Buheyra. Aşağı Mısır'da Delta bölgesinde bir şehirdir.

²⁰⁹ Şarkiyye: Şam'ın (Suriye) doğu bölgesindeki idari birimin adı.

²¹⁰ Garbiyye: Şam'ın (Suriye) batı bölgesindeki idari birimin adı

²¹¹ Mısır'ın ahalisinin ekseriyeti Şafî mezhebinden olduğu için 40 kişinin altında insan olursa Cuma namazı eda edilememektedir. Müellif hutbeler iptal oldu derken Cuma namazının kılınmadığını ima etmektedir.

(fuhuş) çoğaldığını yazmaktadır.²¹²

Sonuç

Sultan Ferec, tahta geçtiğinde küçük yaşta bir çocuk olmasına rağmen 13 yıl gibi uzun bir süre ülkeyi idare etmeyi başarmıştır. Sultan Ferec'in saltanatı, babasının önce verdiği karışıklık anlamına gelen Bulgak ismini daha sonra ferahlık ve ferahlamak anlamındaki Ferec adıyla değiştirmesine rağmen onun ülkesine bir ferahlık getirmemiştir. Kendisine karşı başlatılan isyanlar, ittifaklar, ihanetler ve dış istilalar gibi büyük saldırılara karşı direnmiş, tahtı bırakmak zorunda kalsa da tekrar elde etmeyi başarmıştır. Sultan Ferec b. Berkük'un saltanatı sırasında Memlûk Devleti'nde siyasi, malî, iktisadî ve tabii olayların sebep olduğu büyük felaketler yaşandı. Sultan Ferec'in yaşının küçük olmasından dolayı tahta geçtiği 1399'dan saltanatının sona erdiği 1412 yılına kadar memlûk ümerası ile sultan arasında sürekli mücadele olmuştur. Ümeranın büyükleri bir yandan birbirleri ile mücadele ederek sultan üzerinde nüfuz kazanma rekabetine girmişler, diğer yandan da saltanatı ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bu siyasi kargaşanın yanına bir de Suriye'nin Timur tarafından istilası eklenince Memlûk Devleti'nde malî ve iktisadî düzen sarsılmıştır.

Bunlara ilave olarak Nil nehrinin düzensiz akışı ve taşma zamanlarında araziye yeterli suyun sağlanamaması Mısır ziraatının düzenini bozmuş ve yeterli ürün hasat edilemeyince pahalılık, kıtlık ve açlık gibi trajik olaylar yaşanmıştır. Bunlara ilave olarak bu dönemde ortaya çıkan üç salgın hastalıktan da birçok insan hayatını kaybetmiştir. Bu süreç içinde biraz abartılı olsa da Memlûk Devleti isyanlar, işgaller, göçler, açlık ve salgın hastalık gibi nedenlerden vatandaşlarının 1/3'nü kaybetmiştir. Bu nüfus kaybı tarım alanlarının ve yerleşim yerlerinin boş kalmasına, bu da ekonomik kayıplara sebep olmuştur. Bu süreç içinde üretilen malların satılmamasından dolayı da büyük zararlar olmuştur. Bu olumsuz şartlar altında yaşamak istemeyen ahalinin bazıları da başka ülkelere göç etmişlerdir. Ülkede yaşanan kaos ortamı Mısır ahalisinin psikolojisini bozmuş ve sosyal düzen altüst olmuştur. Bunlar da şehirlerde asayişsizlik, soygun, hırsızlık ve cinayet gibi kötü olayların yaşanmasına yol açmıştır. Bunların neticesinde ülke felakete sürüklenmiş, yöneticiler halkın sıkıntılarına ve isteklerine çözüm bulamamışlardır. Bu iktisadî ıstıraplar içinde ülke idaresi bozulmuş ve rüşvet²¹³ artmıştır. Öyle ki devlet idaresinde rüşvetle iş yapılmayan müessese kalmamıştır. En fazla rüşvetin döndüğü yer-kurum ise muhtesiplik kurumu olmuştur. Ümera ve tüccarların etkisi altında kalan muhtesipler çarşılarında fiyatları suni olarak yükseltmişler bu yüzden de sürekli muhtesip değişiklikleri olmuştur. Devlet piyasayı kontrol etmek için sık sık gıda maddelerine narh koymuştur. Ancak mal kıtlığından dolayı bu fiyat sınırlamaları bir işe yaramamıştır. Pahalılık ve kıtlık zamanlarında halkın temel besini olan gıda maddelerinin fiyatları aşırı şekilde yükselmiştir. Ekmek, buğday, arpa ve

²¹² El-Makrizî, Sülûk, C. III/III, s. 1135, C. IV/I, s. 225-227; El-Makrizî, İğâse, s. 42; El-Makrizî, Hitat, C. II, s. 341-342.

²¹³ Memlûklar zamanında berâtil adı verilen rüşvet, XV. Asırdan itibaren bilhassa da Burcî Memlûklar zamanında yaygın hale gelmiş olup devletin her alanına sirayet etmişti. Bkz. Aşur, Müctemaü'l-Mısır ff Asr Selâfîni'l-Memâlik, el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992, s.256-258.

la gibi temel besin maddelerinin fiyatları normal zamanlara göre on kattan fazla selmiştir.

Sultan Ferec zamanında çıkan iktisadî buhranların sebeplerinden biri de bu dönemde tedavülde olan paraların değeri konusundaki anlaşmazlıktır. Ferec döneminde Memlûk Devleti'nin resmi parası olan bakır dirhem yanında altın dinar ve gümüş paralar da kullanılmaktaydı. Ayrıca başta Venedik olmak üzere Avrupa ülkelerinden getirilen dinarlara da halk büyük rağbet etmekteydi. Bunlardan başka diğer İslam ülkelerinden getirilen paralar da tedavüldeydi. Farklı madenlerden, değişik ölçülerde üretilen ve dışarıdan getirilen pek çok para çeşidi iktisadî düzeni bozmuştu. Ülkede yaşanan bakır kıtlığı da krizin sebeplerinden biri olmuştur. Kıtlık ve pahalılık zamanlarında ahalinin altın ve gümüş paradan başkası ile alışveriş yapmak istememesi doğal olaylara sebep olmuştur. Devlet sürekli bakır paranın değerini düşürmek zorunda kalmıştır. Normal zamanlarda dinar ile dirhem arasında 1/20 oranı varken bu pahalılık zamanlarında 1/200'e kadar çıkmıştır.

Kaynaklar

- Arık, Feda Şamil, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgımları", DTCF A.D., C.XV, S. 26, (1990-1991), s. 27-56.
- Artuk, İbrahim, "Fels" Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), XII, s. 309-310.
- Şurur, Said Abdulfettah, el-Asrı Memalikî Mısır ve Şam, Kahire 1976.
- , Müctemaü'l-Mısırî fi Asr Selâtinî'l-Memâlik, el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992.
- Yalçın, David Neustadt "The Plague and Its Effect Upon the Memlûk Army", Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS), 1946, s. 67-73.
- Yaz, Fatih Yahya, Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı, Üstâdarlık 1250-1382), Marmara Üniv, İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2008.
- Yot, André, Kölelerin İmparatorluğu Memlûkların Mısır'ı, (çev. T. Ilgaz), Epsilon Yay, İstanbul 2005.
- Yetin, Altan, "Memlûklar Devrinde Kârimî Tüccarları" AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/35, (2004) s. 71-87.
- Yıplak, Esra, El-Melik En-Nâsır Ferec. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-815/1389-1412), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek- Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Yubukçu, Asrî, Ferec, DİA, C.XII, İstanbul 1995, s. 370-371.
- Yols, Michael W, The Black Death In The Middle East, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977.
- , "The Second Plague", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.XXII, Part II, s. 163-189.

- El-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, İkdu'l- Cuman Fi Tarih Ehli'z- Zeman, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/19, İstanbul.
- El-Bilî, Muhammed Berekat, el-Ezmâtu'l-İktisadiyye ve'l-Evbiye fi Mısır'l-İslâmiyye, Kahire 1986.
- el- Makrîzî, Takiyeddin Ahmet, Kitabü's- Sülûk li- Ma'rifet Düveli'l-Mülûk, C. III/II, III/III, IV/1 (Neşr :Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1973.
- , "el-Nukûd el-Kadime ve'l-İslâmiye" (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), Belleten, C.XVII, Sayı,67, Ankara 1953, s. 367-391.
- , Kitabû İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.
- , Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hitat ve'l-Asar, C.I, Beyrut trhz.
- En-Necidî, Muhammed b.Muhammed b. Ali, en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûkî, 1250-1517, Mektebetü'l-Abîkan, Riyad 1993.
- Ganîm Hamid Zeyyan, El- Ezmatü'l- İktisadiye ve Evbiye Fi Mısır Asrı Selatinü'l-Memalik, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976.
- Gökhan, İlyas, 13. ve 14. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Vebalar, Krizler ve Kıtliklar, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998.
- , "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devletinde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar" Tarih İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, C.XXIII, S.1, İzmir, Temmuz 2008, s.91-136.
- , Fatımiler Döneminde Mısır'da (969-1171) İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar, Gün Yayınevi, Ankara 2008.
- , "Memlûk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalıkları ve İktisadî Buhranları (H.842-857/M.1438-1453)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, Konya 2006, s. 341-366.
- , "İnşidiler Devletinin Yıkılışına Sebep olan İktisadî Buhranlar ve Salgın Hastalıklar" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Konya 2007, s.255-269.
- Hınz, Walter, İslâmda Ölçü Sistemleri, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990.
- İbn Hacer, İnbâü'l- Gumr bi- Ebnâi'l- Umr,(Neşr:Abdülvahab el- Buharî), C.V-VII , (neşr: Muhammed Abdul Muid Han- seyyid Abdülvahap el- Buharî (Darü'l-Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1986.
- , Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l-Asımmiyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411.
- İbn İyas, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, (Neşr. Muhammed Mustafa) C.I-III, Kahire 1982.

- İbn Tagribirdî, en-Nücumü'z-Zahire fi Mü'lûki Mısır ve'l-Kahire,(Neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin), C. XI, XIII; XIV, Beyrut 1992.
- , el-Menhelü's-Safi ve'l-Müstevfi Bade'l-Vafi, C.I-VI, Khire 1984-1990.
- İbnü'l-Verdî, “*Risalet an-Nebâi'l-Vebâ*”, (Neşr. Faris es-Sadık), Mecmuatü'l-Cevâib, İstanbul 1300 H. S.184-188.
- Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ali, Subhu'l-A'sa fi Sına'ti'l-İnşa, C.III, (Neşr: M. H. Şemseddin) Beyrut 1987.
- Kasım, Kasım Abduh, en-Nil ve'l-Müctemaü'l- Mısri fi Asrı Selatini'l-Memâlik, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.
- Kasımoğlu Ömer, “*Veba*” İnfeksiyon Hastalıkları”, (Düzenleyen: E.T. Çetin) İstanbul 1979, s.141.
- Kâşif, Seyide İsmail, Mısır fi Asrı İhşidiyyîn, Kahire 1950.
- Kopraman, Kazım Yaşar, “*al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış*” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı, 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981.
- , *Memlûkler*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.VII, İstanbul 1987.
- , Mısır Memlûkleri Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmut Dönemi, 1413–1422, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Lopez, Robert, Harry Miskimin-Abraham Udovitch, *England to Egypt 1350-1500: Long-Term Trend And Long-Distance*, Studies in the Economic History of the Middle East (Edid: M.A. Cook,)School of Oriental and African Studies, University of London, II. Baskı, 1978, s. (93-128).
- Onul, Behiç, İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara 1953.
- Onul, Melahat, Sistemik İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara 1983.
- Panzac, Daniel, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850), (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Sahillioğlu, Halil, “*Dinar*” DİA, IX, s. 354.
- , Halil. “*Dirhem*”, DİA, IX, s. 371.
- Sakallı, Talat, Bedruddin Aynî, TDV yay, Ankara 1995.
- es-Sayrafi, İbn Davud, Nuzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fi Tevârihi'z-Zemân, (Neşr. Hasan Habeşi), C. I.
- Suyutî, Hüsnü'l-Muhadara fi Mısır ve'l-Kahire, C.II, Kahire H.1321.
- Tekindağ, Şehabeddin, Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul 1961.
- Tuncer, A., Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma, Ankara 1983.

Ülgen, Hilmi Ziya, Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.94–100; KAVAKÇI, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi, İstanbul 1973.

Veba Maddesi” Meydan Larousse, C.XII, s. 551.

Veba”, Ana Britannica, C.XXI, s. 553.

Veba”, Büyük Larousse, C.XXIII, s. 121.

Menemenli, N., “*Veba*” Türk Ansiklopedisi, C.XXXIII, MEB Yay, Ankara 1984, s. 272.

Yiğit, İsmail, Memlükler (648-923/1250-1517, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.

Yücel, Yaşar, Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara 1989.

Zekeriya El-Ensarî, Tuhfetü’r-Ragibin fî Beyani Emrû’t-Tavain, Mahtut, Darü’l-Kütübü’l-Mısriyye, 20732 B.